Za osvobození „porobených národů“

Politické organizace protikomunistických exilů ze středovýchodní Evropy a Balkánu ve srovnání

Martin Nekola

Československý exil po únoru 1948, dlouhá léta opomíjené téma, se v poslední době oprávněně stává předmětem bádání historiků. Vznikly kvalitní studie mapující odchody Čechoslováků za hranice, jejich pobyt v drsných podmínkách uprchlických táborů a těžké začátky nového života v cizině. Bezprostředně po komunistickém převratu opustily zemi stovky osob, dalších osm až deset tisíc tak učinilo do konce roku 1948. Odhady tohoto počtu se však velmi liší a dodnes v tom není zcela jasno.[1] Za hranice utíkali jak dělníci, tak osobnosti kulturní, vědecké a politické elity. Mnozí z nich, a pochopitelně zejména příslušníci posledně uvedené skupiny, spojovali svou naději na brzký návrat do vlasti s vlastním úsilím přispět k jejímu osvobození od komunismu. K tomu potřebovali získat podporu velmocí, a především založit sjednocující a zastřešující exilový orgán, který by byl důstojným partnerem pro západní vlády. Vzhledem k názorové roztříštěnosti československé emigrace se rozhodně nejednalo o jednoduchou věc. V dosavadní literatuře se lze setkat s různým dělením exulantských politických proudů. Převládá mezi ním poněkud zjednodušující dichotomie, jež přijímá za bernou minci vztah těchto proudů ke Košickému vládnímu programu a potažmo politickému systému Národní fronty

1 Viz KAPLAN, Karel: *Poúnorový exil 1948–49.* Liberec, Dialog 2007, s. 12–28; srv. JEŘÁBEK, Vojtěch: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce: Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees.* Brno, Stilus 2005.

v poválečné republice a která tak klade vedle sebe (či spíše proti sobě) většinový „košický“ a menšinový „protikošický“ tábor.[2]

Pestrá směsice diplomatů, bývalých ministrů, poslanců a vysokých státních úředníků, kteří se po únoru 1948 ocitli na Západě, začala záhy vyjednávat o vzniku jednotné exilové reprezentace. Po náročných rozhovorech se ve Washingtonu symbolicky 25. února 1949, v den prvního výročí komunistického převratu, zrodila Rada svobodného Československa, v jejímž čele stanul vůdce národních socialistů Petr Zenkl, bývalý pražský primátor a místopředseda vlády Národní fronty. Historie Rady svobodného Československa, provázená četnými krizemi, rozpady, slučováním, doplňováním a hádkami zúčastněných o vůdcovství a vliv, byla již vyčerpávajícím způsobem popsána v jiných studiích.[3]

Sledujeme-li pozorně tento neblahý vývoj, nastartovaný v lednu 1951 prvním vážným rozkolem v Radě svobodného Československa a končící naprostým útlumem její činnosti v závěru šedesátých let,[4] zdá se až neuvěřitelné, do jak zbytečných a povrchních sporů se pouštěli i zkušení političtí harcovníci, kteří radu řídili. Velké naděje, které do ní mnozí vkládali, se pro ni staly těžkým břemenem, jež od počátku nedokázala unést. Musela se jasně a viditelně prezentovat jako vůdčí organizace komunity československých exulantů i zahraničních krajanů, získat si uznání Západu, a v neposlední řadě ji měl vzít na vědomí i komunistický režim doma a pochopit, že mu v zahraničí vyrostla relevantní demokratická protiváha. Příčin neúspěchu Rady svobodného Československa je celá řada: od neukojených ambicí jednotlivců, honu za funkcemi a nevyřízených osobních účtů z domova po nepříznivý vývoj mezinárodní situace, malou oporu v krajanské komunitě či tradiční nedostatek financí.[5]

---

2 Nekomunistické strany zastoupené v Národní frontě (národní socialisté, lidovci, sociální demokraté, slovenští demokraté, Strana svobody a Strana práce) byly souhrnně označovány za košický tábor (radikálními odpůrci pak za kolaboranty komunistů), všichni ostatní od agrárníků či stoupenců generála Lva Prchaly po separatistické Slováky pak za tábor protikošický.

3 Viz BUNŽA, Bohumír: *Rada svobodného Československa.* Washington, Rada svobodného Československa 1990; ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Politici bez moci: První léta exilové rady svobodného Československa.* Šenov u Ostravy, Tilia 2000; KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 118–223; GONĚC, Vladimír: Diskuse o česko-slovenském vztahu v Radě svobodného Československa počátkem padesátých let. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2004.* Brno, Masarykova univerzita 2004, s. 349–413; RAŠKA, Francis D.: *Opuštění bojovníci: Historie Rady svobodného Československa, 1949–1961.* Praha, Academia 2009.

4 Až v listopadu 1972 na schůzi výkonného výboru a zastupitelstva RSČ ve Washingtonu bylo zvoleno nové vedení, které konečně zahladilo stranické i národnostní rozepře a ukončilo léta pasivity. Rada se poté za předsednictví Mojmíra Povolného zapojila do helsinského procesu a vytrvale kritizovala Československo za porušování lidských a občanských práv. V roce 1993 se transformovala v Radu vzájemnosti Čechů a Slováků.

5 Viz TRAPL, Miloš: *Exil po únoru 1948: Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa.* Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1996, s. 3–8.

Při analýze těchto neutěšených poměrů v politické reprezentaci československého poúnorového exilu pochopitelně vyvstává otázka, zda podobnými nešvary trpěly rovněž exulantské organizace jiných národů na východ od železné opony. Které rysy měly společné a čím se naopak diametrálně lišily?

Počátky exilů z Východu

V jarních měsících roku 1948, kdy Čechoslováci začali prchat za hranice, měla již řada lidí ze značné části Evropy tuto zkušenost za sebou. Představitelé demokratických stran v Bulharsku a Rumunsku byli nuceni opouštět vlast již v letech 1945 a 1946, záhy je v odchodu na Západ následovali Maďaři a Poláci.

Desítky ministrů, poslanců, velvyslanců a vysokých státních úředníků vypuzených komunistickými režimy vzhlížely k americké vládě a očekávaly od ní plnou podporu pro boj za návrat demokracie do jejich zemí. Washington však nechtěl příliš zasahovat do vzniku a koordinace exilových organizací, jelikož potřeboval zachovat pokud možno nenarušené diplomatické a hospodářské vztahy se zeměmi v sovětské sféře vlivu. Poskytoval sice přicházejícím politikům ze střední a východní Evropy útočiště, avšak důrazně je varoval před ustavováním exilových vlád jako v době nedávno skončené války. Také Francie s Velkou Británií předem odmítaly uznat podobný status rodících se exilových organizací. Jak vyplývá z memorand amerického ministerstva zahraničí (*State Department*) z let 1947 a 1948,[6] diplomacie Spojených států často balancovala na šikmé ploše a záměrně se vyhýbala ožehavým tématům, například udělování vstupních víz některým exilovým osobnostem.[7] Na druhou stranu byla stále vysoká pravděpodobnost ozbrojeného konfliktu mezi Západem a Východem a Američanům se přeběhlíci z nepřátelského tábora hodili jako propagandistický trumf a zdroj strategických informací. V nebezpečně rozehrané partii na světové šachovnici shromažďovali pod svými křídly pěšáky, s jejichž pomocí by ve vhodnou chvíli mohli oslabit protivníka. Samotný návrat svobody do zemí ovládnutých komunisty, tedy ústřední cíl všech exulantů, pro Američany stál až na druhém místě.

Již v roce 1945 založil expremiér Georgi „Gemeto“ Dimitrov v New Yorku první organizaci svobodných Bulharů a v říjnu 1947 ho následoval Stanisław Mikołajczyk, předseda polské exilové vlády za druhé světové války, který stanul v čele Polského národního demokratického výboru. V listopadu téhož roku pak za předsednictví monsignora Bély Vargy vznikl Maďarský národní výbor, následovaný v lednu 1948 Rumunským národním výborem. Po Radě svobodného Československa v únoru 1949

6 Attitude of the United States toward Eastern European exile leaders and organizations. In: *Foreign Relations of the United States, 1948*, sv. IV: *Eastern Europe; Soviet Union*. Washington D.C., United States Department of State 1948, s. 396–435.

7 Například rumunský král Michal I., který pod nátlakem abdikoval, pobýval ve švýcarském Bernu (vedle belgického krále Leopolda III. a španělského monarchy Juana) a od konce roku 1947 několik měsíců bez odezvy bombardoval americké úřady žádostmi o udělení vstupního víza. Nakonec se 22.3.1948 dočkal i audience v Bílém domě.

se v prosinci téhož roku svým „národním výborem“ prezentovali také Albánci. Až o dvě léta později byly v rychlém sledu ustaveny výbory svobodných Estonců, Lotyšů a Litevců.[8]

V řadě znaků se tyto „národní výbory“ podobaly. Vedení typického exilového výboru, rady či komitétu tvořilo patnáct až dvacet členů (až na několik výjimek se jednalo o výlučně mužskou záležitost), rekrutujících se z řad bývalých státníků, stranických funkcionářů nebo vysokých státních úředníků. Bylo mezi nimi také dost diplomatů, kteří v době komunistických „pučů“ pobývali na svých misích v zahraničí. Když obdrželi instrukce od nových vlád ve svých domovinách, neuposlechli a nezřídka odmítali vydat zastupitelské úřady.[9] Jejich zkušenosti a známosti na mezinárodní úrovni se ukázaly jako klíčové při vyjednávání podpory se západními vládami.

Vedoucí maďarští, bulharští a polští exiloví politici v roce 1947 ve Washingtonu (foto převzato z archivního fondu „ACEN Records 1953–1972“ Výzkumného centra dějin imigrace – IHRC při Minnesotské univerzitě v Minneapolisu)

8 Viz LEICH, John F.: Great Expectations: The National Councils in Exile 1950–1960. In: *The Polish Review* (New York), roč. 35, č. 3–4 (1990), s. 183–196.

9 Jedním z nejodvážnějších diplomatů byl Ján Papánek, československý vyslanec při Organizaci spojených národů, který v únoru 1948 vyvolal přes výhrůžky Sovětů jednání Rady bezpečnosti OSN o situaci v Československu. Ustál četné pokusy pražské vlády o odvolání a působil u OSN až do konce regulérního funkčního období v prosinci 1950. Obdobně se zachovali českoslovenští vyslanci v USA, Kanadě a Francii.

Každý exilový „národní výbor“ měl vlastní kanceláře v New Yorku či Washingtonu a zpočátku i placený personál. Zpravidla jej tvořil asistent (*office manager*), který se staral o každodenní chod kanceláře, sekretářky a několik redaktorů, tvořících informační bulletiny, brožury a časopisy v angličtině či příslušném národním jazyce.[10] Stavy personálu byly velmi proměnlivé, odvíjely se především od finančních příspěvků Američanů. Předseda Rady svobodného Československa Petr Zenkl si například v květnu 1955 stěžoval v dopise šéfredaktorovi československého vysílání Rádia Svobodná Evropa Ferdinandu Peroutkovi, že Američané jako pokárání za krach dalšího pokusu o urovnání sporů v československé emigraci radě odebrali peníze na plat sekretářky. Zenkl od té doby musel většinu korespondence obstarávat sám, včetně jejích překladů do angličtiny a dalších jazyků.[11]

Činnost těchto výborů spočívala v lobbování za zájmy národních exilů u amerických představitelů i krajanských sdružení, v pořádání kulturních, vzdělávacích a vzpomínkových akcí a v intenzivní informační kampani v tisku a dalších médiích. Rádio Svobodná Evropa jako nejdůležitější informačně-propagandistický kanál určený pro obyvatele zemí za železnou oponou, které zahájilo vysílání 1. května 1951, však Američané záměrně ponechávali mimo dosah a vliv rozhádaných exilových reprezentací. Při výročích a mimořádných událostech měli zástupci výborů možnost přednést na vlnách rádia svůj projev nebo s nimi byl odvysílán rozhovor, v drtivé většině případů však nemohli rozhodovat o samotném obsahu vysílání.[12]

Exilové výbory samozřejmě nadále udržovaly tajné kontakty s domovem a informovaly americké politiky, a především Ústřední zpravodajskou službu (CIA), která měla o detailní zprávy zpoza železné opony eminentní zájem, o nejnovějším vývoji v jejich zemích, akcích státních a stranických orgánů a náladách obyvatel. Vytvořit ilegální, sofistikovaně organizované sítě spolupracovníků ve vlasti se jim nicméně nepodařilo.[13]

Jak bude zřejmé z dalšího výkladu, žádná exilová reprezentace nebyla v ideálním stavu. Nenašel se exilový výbor, jemuž by se vyhnuly vnitřní rozbroje a komplikace s financováním. Největší finanční nezávislosti se zpočátku těšili rumunští představitelé, kteří odešli do zahraničí s částí zlatého pokladu své země. Exulanti z Litvy, Lotyšska a Estonska měli k dispozici státní konta zmrazená v amerických bankách, protože Washington neuznal Stalinovu anexi Pobaltí a odmítl peníze vydat sovětským orgánům. Maďaři se mohli opírat o početnou, vlivnou a poměrně movitou krajanskou komunitu ve Spojených státech, Polákům pomáhali úspěšní podnikatelé a průmyslníci polského původu. Jedinou významnější československou firmou

10 RSČ v letech 1949–1954 vydávala dvouměsíčník *Zpravodaj Rady svobodného Československa*.

11 Viz University of Nebraska (Lincoln), *Czech Heritage Collections*, fond (f.) Petr Zenkl papers, dopis Petra Zenkla Ferdinandu Peroutkovi z 16.5.1955.

12 Viz HOLT, Robert T.: *Radio Free Europe.* Minneapolis, University of Minnesota Press 1957, s. 57–75.

13 Objevily se rovněž pokusy založit exilové zpravodajské služby pod křídly západních rozvědek, zpravidla bez dlouhodobých výsledků. K československému případu viz HANZLÍK, František – KONEČNÝ, Karel: *Československý vojenský exil pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948.* Brno, Univerzita obrany 2009.

s dostatečnými prostředky na Západě byl obuvnický koncern Baťa, který skutečně několika politikům poskytl peníze na zahájení odbojové činnosti.

Exilové reprezentace tvořil slepenec různorodých politických proudů, které se Američané pokoušeli přimět ke spolupráci. Zprvu tak činili prostřednictvím ministerstva zahraničí, v březnu 1949 pak z jejich iniciativy vznikl Národní výbor pro svobodnou Evropu (*National Committee for a Free Europe, Inc.*).[14] Organizace skrytě financovaná z fondů americké vlády, především prostřednictvím CIA, pomáhala „národním výborům", kontrolovala je a v určitých směrech také řídila.[15] V roce 1954 sice poskytla exulantům zpoza železné opony milion dolarů,[16] avšak byla velmi nespokojená s pasivitou jejich rozhádaných reprezentací. Američané apelovali, důrazně vyzývali, tlačili k domluvě, snižovali finanční příspěvky výborům, v nichž byla situace nejhorší (Rada svobodného Československa se na programu jednání objevovala až příliš často), dokonce v jednu dobu uvažovali o úplném odejmutí podpory stávajícím exilovým organizacím a vytvoření takzvaných panelů – odborných poradních sborů, jejichž členy by mezi exulanty vybírali sami.

Výbor pro svobodnou Evropu nakonec zvolil jiný postup a 20. září 1954 pro exulanty vytvořil Shromáždění porobených evropských národů (*Assembly of Captive European Nations* – ACEN), které chtělo být jakousi zmenšenou obdobou Organizace spojených národů. Na jeho pravidelných zasedáních delegáti dvanácti národností koordinovali vedení protikomunistické zahraniční akce a upozorňovali světovou veřejnost na dění za železnou oponou, výročí významných událostí i na tristní situaci uprchlíků v táborech.[17]

Shromáždění porobených evropských národů

Shromáždění porobených evropských národů patřilo mezi nemnoho organizací působících ve prospěch východoevropských exulantů, kterým se dostávalo široké publicity a které dosáhly alespoň dílčích propagandistických úspěchů.[18] Zpočátku

14 Pod tímto názvem byla organizace 11.5.1949 zaregistrována ve státě New York. Dne 3.3.1954 byl její název změněn na *Free Europe Committee, Inc.* a 28.10.1965 na *Free Europe, Inc.* Pro zjednodušení bude v dalším textu označována jako Výbor pro svobodnou Evropu (*Free Europe Committee, Inc*. – FEC).

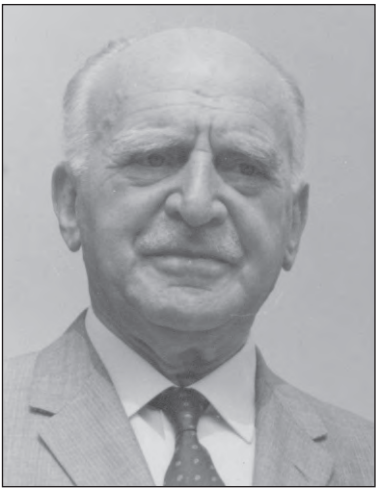
15 Více o FEC viz PALEČEK, Pavel: *Protikomunistická propaganda ve studené válce: Výbor pro svobodnou Evropu.* (Disertační práce obhájená na Masarykově univerzitě, Brno 2010.)

16 Viz FAURE, Justine: *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943–1968.* Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006, s. 207.

17 V rámci ACEN byly rozlišovány tři skupiny členů (1. národní, 2. přidružení, 3. s poradním hlasem), do nichž byly zahrnuty exilové organizace Albánců, Bulharů, Čechoslováků, Estonců, Chorvatů, Litevců, Lotyšů, Maďarů, Poláků, Rumunů, Slovinců a Srbů a vedle toho také mezinárodní politická, ekonomická, popřípadě kulturní uskupení exulantů z Východu (Mezinárodní rolnická unie, Křesťanskodemokratická unie, Socialistická unie střední a východní Evropy, Humanitas, Rada evropských žen v exilu apod.).

18 Veškerá dokumentace k činnosti ACEN včetně životopisných medailonků jeho představitelů je uložena ve fondu „ACEN Records 1953–1972" Výzkumného centra dějin imigrace Minne-

panovaly obavy, aby netrpělo podobnou pasivitou jako „národní výbory“, a také zda spolu jeho členové budou schopni vůbec spolupracovat. Druhá světová válka a léta jí předcházející z mnoha důvodů proti sobě postavily evropské národy a určitá hořkost nadále přetrvávala. Komplikovaný vztah Čechoslováků s Poláky či Maďarů s Rumuny naštěstí ohrozil rodící se mezinárodní organizaci jen minimálně. Američané ostatně dali jednoznačně na srozuměnou, že je zajímá pouze boj se společným komunistickým nepřítelem. Participace na činnosti shromáždění skutečně dokázala dočasně utlumit spory v několika národních exilech, pozastavit nekonečné handrkování a vrhnout jejich síly efektivnějším směrem. Pouze Poláci s Čechoslováky si pošramotili kredit, když se nedokázali dohodnout na složení svých národních delegací.[19]

Předseda Rady svobodného Československa Petr Zenkl (1884–1975), před německou okupací a rok po osvobození pražský primátor, za války vězněn v Buchenwaldu, od roku 1945 předseda Československé strany národněsocialistické a do února 1948 vicepremiér vlády Národní fronty. Zemřel daleko od domova v Raleigh v Severní Karolině (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

Struktura Shromáždění porobených evropských národů vesměs kopírovala Organizaci spojených národů. Jeho hlavní orgány tvořilo plenární shromáždění, sekretariát a pracovní komise. Plenární zasedání se konalo jednou za rok, většinou v září, v New Yorku (mimořádně i ve Štrasburku). Na jednoleté funkční období zde býval zvolen předsedající (*Chairman*), který zasedání řídil a v dalších měsících zastupoval ACEN navenek, vedl komunikaci s mezinárodními, vládními a soukromými organizacemi. K funkci předsedajícího se vázala měsíční apanáž ve výši dvou set padesáti dolarů, což sotva pokrylo životní náklady.[20] Z hlediska fungování organi-

sotské univerzity (*Immigration History Research Center, University of Minnesota*) v Minneapolisu (viz *http://www.ihrc.umn.edu/research/vitrage/all/am/GENassembly.htm*). Další zdroj cenných informací o osobnostech exilů ze zemí středovýchodní Evropy a Balkánu představuje fond „East European Collection“ v Hooverově institutu při Stanfordově univerzitě (*Hoover Institution, Stanford University*) v Kalifornii (viz http://www.hoover.org/library-and-archives/collections/east-europe/).

19 RSČ byla rozštěpená na dvě křídla, která se dlouhodobě přela, kdo má právo nominovat šestnáctičlennou delegaci, žalovala na sebe u generálního sekretáře ACEN a představitelů FEC. V polském exilu si nárok na vyslání delegace činily dvě naprosto nezávislé, konkurenční organizace. Nakonec jim bylo umožněno ustavit dvě osmičlenné delegace.

20 Historicky prvním předsedajícím se stal litevský diplomat Vilis Māsēns, mimořádně na čtyři roky (1954–1958). Nejčastěji, celkem třikrát v letech 1958–1959, 1966–1967 a 1971–1971, funkci zastával Polák Stefan Korboński. Nepříliš silnou pozici československých delegací

zace zastával mnohem důležitější pozici generální tajemník (*Secretary General*), který se svým týmem zajišťoval administrativní záležitosti a každodenní chod.[21]

Navzdory slibným začátkům se ani Shromáždění porobených evropských národů kvůli vnějším okolnostem výrazně do historie nezapsalo, posloužil spíše jen jako nástroj propagandy. Studená válka totiž vstupovala do fází, kdy se ozbrojený konflikt Západu s Východem ukazoval jako stále méně pravděpodobný, a paradoxně právě s válkou spojovali exulanti své naděje na brzký návrat domů. Nahlédneme-li do depeší amerického ministerstva zahraničí z let 1955 až 1957, vidíme intenzivní zájem a zároveň obavy Washingtonu o dění ve střední a východní Evropě. Spolu se suezskou krizí na Blízkém východě od července do listopadu 1956 se jednalo o druhou oblast, kde se vývoj mohl neočekávaně zvrtnout a dopadnout velmi nevýhodně pro strategické zájmy USA. Ministerští analytici konstatovali, že dělnické bouře ve Východním Německu a Polsku, a především pak maďarské povstání na podzim 1956, přišly neočekávaně a vyděsily Moskvu, která si byla jista, že situaci ve svých satelitech pevně kontroluje. Zároveň doporučovali, aby vláda Spojených států vyslala do Moskvy jasný signál, že respektuje stávající hranice i rozdělení vlivu po druhé světové válce.

Rada svobodného Československa při podpisu takzvané Filadelfské deklarace 11. února 1951, v níž téměř dvě stovky vrcholných představitelů exilu z Východu požadovalo osvobození národů Evropy od komunismu. Vlevo v popředí Petr Zenkl (foto ze soukromého archivu autora)

v ACEN potvrzuje i fakt, že za téměř dvacetiletou historii plenárních zasedání byl za předsedajícího vybrán pouze jediný Čech (Petr Zenkl na přelomu let 1959–1960) a Slovák (Jozef Lettrich v letech 1967–1968).

21 V letech 1954–1965 jako generální tajemník působil rumunský diplomat Brutus Coste, po něm mezi lety 1966 a 1985 Polák Feliks Gadomski.

Během horkého maďarského podzimu 1956 se nepodařilo utlumit revoluční zápal některých redaktorů maďarské sekce Rádia Svobodná Evropa, kteří emotivně podporovali bojující spoluobčany v ulicích Budapešti, Rábu, Debrecínu a dalších měst, kam se valily sovětské tanky, vyzývali ke svržení komunistů a dodávali barikádám odvahu sdělením, že osvobození se již blíží. Zbožné přání se však nestalo realitou. Západ kvůli Maďarsku do války jít nechtěl a ani nemohl, stejně jako v srpnu o dvanáct let později, když hlavně tanků sovětské armády mířily na rozezlené Československy. Vlna občanských nepokojů v Maďarsku, která však neměla šanci stát se národní revolucí, jistě stála více životů, než musela. Právě kvůli burcujícímu vysílání Svobodné Evropy mnoho lidí vyšlo se zbraní bojovat v přesvědčení, že Američané jsou na postupu. Morální selhání Západu, jak maďarský podzim 1956 nazývají někteří autoři, pak zásadně změnilo i nálady v exilu.

Mnozí exulanti včetně československých se v počátcích pobytu v zahraničí domnívali, že budou zakládat své výbory, komitéty a rady, které západní velmoci automaticky uznají jako exilové vlády. A až přijde válka a osvobození od „rudého jha“, přijedou na amerických obrněných vozidlech až do vládních paláců ve své vlasti. Vzpomeňme v této souvislosti na jednu z neslavných krizí Rady svobodného Československa. Točila se kolem otázky, zda má být její předseda spolu s ostatními orgány volen na určité funkční období.[22] Příznivci takového kroku argumentovali, že jako demokratická instituce by mělo být i vedení rady po určitém čase legálně odvolatelné či vyměnitelné,[23] a navrhovali tedy pro ně dvouleté či pětileté funkční období. Odpůrci však namítali, že nechtějí „zhoršovat náladu doma“ a budit dojem, jako by otevřeně počítali s tím, že se dříve než za pět let domů nedostanou. Vždyť přece populární a s odstupem doby naivní fráze „do švestek jsme doma“ denně zaznívala mezi exulanty v Evropě i za oceánem, mezi Čechoslováky tísnícími se v uprchlických táborech i mezi jejich politickou elitou, handrkující se na schůzích. Dlouhou dobu jako by žili s klapkami na očích a neviděli – nebo nechtěli vidět – jakým směrem se mezinárodní situace ubírá.

Spolu s vůdci exilů ze středovýchodní Evropy a Balkánu byl do rozhlasových diskusí a k besedám zván mimo jiné i Alexandr Kerenskij, předseda ruské prozatímní vlády v roce 1917, který rovněž uprchl před bolševiky a ve Spojených státech působil jako profesor historie na Stanfordově univerzitě. Kerenskij počátkem padesátých let načínal ve vyhnanství již čtvrtou dekádu a naivním představám kolegů o brzkém návratu se musel pouze trpce smát a vyvádět je z omylu. Až po maďarském krveprolití československým představitelům jasně docházelo, že narozdíl od stále vzpomínané Masarykovy a Benešovy zahraniční mise za první a druhé světové války bude tento jejich exil jiný, a především podstatně delší. A podobně tomu bylo i v dalších exilových komunitách.

---

22 Viz RAŠKA, F. D.: *Opuštění bojovníci*, s. 61–81 (viz pozn. 3).

23 Dalším důvodem byla zjevná snaha odstavit z vedení stárnoucího Petra Zenkla, který svou neústupností a mnohdy zbytečnou tvrdohlavostí radu spíše rozeštvával, než aby ji sjednocoval.

Zatímco v atmosféře blížícího se ozbrojeného střetu mezi Západem a Východem bylo jejich jasným cílem svrhnout komunistické vlády a zbavit se sovětského vlivu, po roce 1956 začali prozíravější z nich promýšlet i jiné strategie a hledat nové cesty, jak dál. Zůstaneme-li u Čechoslováků, může jako příklad sloužit redaktor Svobodné Evropy a poté vydavatel revue *Svědectví* Pavel Tigrid, který jako jeden z prvních připouštěl nutnost dialogu s komunisty. Zabarikádování pozic a nulovou toleranci k čemukoliv oficiálnímu z domova nepovažoval za dobré řešení. Naopak, šanci na postupnou liberalizaci komunistických režimů spatřoval v pozvolném odklonu vládnoucích stran od linie Moskvy, v posílení autonomních prvků „národních komunismů" po vzoru Titovy Jugoslávie a v zahájení dialogu s jejich stoupenci.[24] Hlavní exilový proud nicméně vyjednávání s komunisty, byť reformními, nadále odmítal a dostával se v éře uvolňování napětí i do konfrontace s americkým tiskem. Ten exilovým „národním výborům" i Shromáždění porobených evropských národů vytýkal nepružnost názorů a neschopnost přizpůsobit se změněné době. Od lidí, kteří ve čtyřicátých letech zažili bezohledné způsoby komunistů a nyní měli z exilu se svými někdejšími protivníky, pronásledovateli, či dokonce vězniteli zahájit dialog, se to však příliš čekat nedalo.[25]

Schůze představitelů ACEN v roce 1958 v New Yorku (foto převzato z internetových stránek www.en.korbonski.ipn.gov.pl*.)*

24 Viz PREČAN, Vilém: Svědectví a Československo do roku 1968. In: LEDERER, Jiří (ed.): *Svědectví Pavla Tigrida.* Mnichov, Opus bonum 1982, s. 81–95.

25 ACEN v roce 1956 vydalo kategorické prohlášení, v němž se mimo jiné praví: „Shromáždění nesdílí názor, podle nějž by bylo možno dosáhnout osvobození pomocí postupné evoluce, nastoupené samotnými komunistickými režimy. Jejich údajná liberalizace by byla jen dočasným uvolněním disciplíny a autority, způsobeným vnitřními boji o moc a nátlakem zotročeného lidu." (University of Minnesota (dále jen UM), *Immigration History Research Center* (dále jen *IHRC*), f. General & Multi-Ethnic Collection, *ACEN News*, č. 2. New York, ACEN 1956, s. 1.)

Význam Shromáždění porobených evropských národů upadal úměrně tomu, jak americké vlády přijímaly doktrínu mírového soužití se Sovětským svazem. V červnu 1965 organizaci zasáhlo drastické snížení rozpočtu o šestapadesát procent, takže musela přerušit řadu aktivit. Měsíčník *ACEN News* mohl vycházet už pouze šestkrát do roka, většina kanceláří shromáždění po světě byla uzavřena, přestaly se zhotovovat překlady některých publikací, řadu redaktorů a pracovníků sekretariátu čekalo propuštění.

V prosinci 1971 americký tisk naplno odhalil, že do Výboru pro svobodnou Evropu po celou dobu existence pumpovala peníze americká Ústřední zpravodajská služba. Shromáždění porobených evropských národů se v této souvislosti dostalo po letech znovu značné publicity a pozornosti veřejnosti, tentokrát bohužel negativní. V důsledku přišlo o zbytek amerických vládních financí, muselo se vzdát svých zaměstnanců a opustit užívané prostory. Rádio Svobodná Evropa a Rádio Svoboda svůj vliv udržely, plně však už spadaly pod kontrolu Rady pro mezinárodní rozhlasové vysílání.[26]

Dvaadvacátého května 1972 se Shromáždění porobených evropských národů zaregistrovalo u Nejvyššího soudu ve státě New York jako akciová společnost (*ACEN Incorporated*) a ve velmi omezené míře pokračovalo v činnosti. Ke konci však už nezbývaly ani prostředky na pronájem odpovídající kanceláře. Sekretariát sídlil v budově Výboru pro svobodnou Litvu, později se přesunul do kanceláří Výboru svobodné Albánie. Skromná plenární zasedání se zcela bez zájmu médií nebo exilové veřejnosti konala v Estonském domě na 34. ulici na Manhattanu.[27]

Vedle Shromáždění porobených evropských národů exulanti upínali naděje k dalším mezinárodním organizacím, v nichž se sdružovali. Doufali, že společnými silami dosáhnou nejen většího respektu na Západě, ale svými politickými představami ovlivní také směřování ústředních proudů britské či francouzské politiky. Je zapotřebí zde zmínit alespoň Socialistickou internacionálu, Křesťanskodemokratickou unii střední Evropy nebo Mezinárodní rolnickou unii, takzvanou Zelenou internacionálu.

Socialistická internacionála (*Socialist International* – SI), založená 30. června 1951 ve Frankfurtu nad Mohanem, se zpočátku těšila podpoře britské Labouristické strany nebo vlivných kruhů francouzské levice, protože nabízela demokratickou alternativu ke komunistické ideologii, která si získávala početné příznivce i mezi nespokojeným obyvatelstvem na Západě. Deset exilových sociálnědemokratických stran ze střední a východní Evropy v rámci Socialistické internacionály vytvořilo Socialistickou unii střední a východní Evropy (*Socialist Union of Central and Eastern Europe* – SUCEE). Významný podíl na její činnosti měl československý politik Vilém Bernard.[28]

---

26 Viz PUDDINGTON, Arch: Broadcasting freedom: the Cold War triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty. Lexington, The University Press of Kentucky 2000, s. 210–213.

27 Viz MAZURKIEWICZ, Anna: The voice of the silenced peoples – ACEN. In: ZAKE, Ieva (ed.): *Anti-communist minorities in the U.S.: Political activism of ethnic refugees.* New York, Palgrave Macmillan 2009, s. 167–185.

28 Blíže viz HRUBÝ, Karel: *Léta mimo domov: K historii Československé sociální demokracie v exilu.* Praha, Dr. Eduard Grégr a syn 1996.

Křesťanskodemokratická unie střední Evropy (*Christian Democratic Union of Central Europe* – CDUCE)[29] vznikla 26. července 1950 v New Yorku z iniciativy představitelů exilových lidových stran z Československa, Litvy, Lotyšska, Maďarska, Polska a Jugoslávie. Zejména pro srbské a slovinské křesťanské demokraty představovala útočiště a vítaný prostor k politické realizaci. V další části textu bude ještě podrobněji zmíněna obava amerických orgánů oficiálně se hlásit k těmto exulantům, když zároveň usilovaly o co nejlepší vztahy s Titovou Jugoslávií. Unie se proto přeorientovala na vlády Francie, Itálie a Spolkové republiky Německo, kde byli právě u moci křesťanští demokraté, a zapojila se do propagace vznikajícího konceptu Evropského hospodářského společenství. Pomáhala rovněž zakládat ideově blízké politické strany v Latinské Americe, především v Chile a Venezuele.[30] Z Čechoslováků byli v unii aktivní ministr zdravotnictví v poválečné vládě Adolf Procházka a poslanec Národního shromáždění Ivo Ducháček.

Mezinárodní rolnická unie (*International Peasant Union* – IPU) vycházela z myšlenek agrárního politického proudu, který v řadě evropských zemí včetně Československa dominoval v předválečných letech. Po roce 1945 se však evidentně přežil a nenacházel ani na Západě potřebnou podporu. Unie byla založena 4. července 1947 ve Washingtonu zveřejněním deklarace, kterou podepsali bývalí vůdci selských a malorolnických stran ze středovýchodní Evropy, toho času v emigraci. Prvním předsedou byl zvolen bývalý polský premiér Stanisław Mikołajczyk, jako nejaktivnější představitel vystupoval bulharský politik Georgi „Gemeto" Dimitrov, šéfredaktor měsíčního bulletinu unie. Narozdíl od Socialistické internacionály v této „Zelené internacionále" nalezli uplatnění mnozí agrární politici, které komunistická perzekuce a kolektivizační záměry v zemědělství vyhnaly za hranice. Organizace však trpěla nedostatkem finančních prostředků i mladých pracovníků a postupně upadala v zapomnění, až v polovině osmdesátých let zanikla.[31]

Osudy poúnorového československého exilu jsou již v podstatných rysech zmapovány, zato historie dalších exilových reprezentací ze zemí středovýchodní Evropy a Balkánu u nás není prakticky vůbec známá. Následující přehled o nich poskytuje alespoň základní informace.

Albánci

Jako jeden z posledních exilových „národních výborů" se ustavil 26. srpna 1949 v Paříži Výbor svobodné Albánie (*Komiteti Shqipëria e lirë*). Jeho složení bylo na mezinárodní scéně považováno za problematické. Výbor tvořili vedle zástupců Národní ligy rolníků a venkova a roajalistické strany *Legaliteti* také stoupenci ultranacionalistické

29 Blíže viz PAPINI, Roberto: *The Christian Democrat International.* Lanham (Maryland), Rowman & Litlefield 1996, s. 76–85 (1. vydání italsky 1986).

30 Viz LEICH, J. F.: Great Expectations, s. 192 n. (viz pozn. 8).

31 Blíže k Mezinárodní rolnické unii viz bakalářská práce Zdeňka Smutného *Tzv. Zelená internacionála a politické procesy v Československu po druhé světové válce*, obhájená v roce 2010 v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Národní fronty (*Balli Kombëtar*), která za druhé světové války kolaborovala s nacisty.[32] Komunistická propaganda kvůli dosavadní kariéře některých osob okamžitě zaútočila na celý výbor. Také západní velmoci by za normálních okolností podobně zprofanovaný spolek těžko uznaly. Rozhodující roli nakonec sehrály zájmy americké a britské rozvědky. Režim Envera Hodži v Albánii byl obecně považován za vůbec nejslabší ze všech poválečných komunistických režimů a CIA s MI6 od jara 1949 zde chystaly půdu pro vyvolání ozbrojeného povstání. Vhodné podmínky k tomu připravila také občanská válka v sousedním Řecku v předchozích třech letech. Jednotky obou bojujících táborů svévolně překračovaly albánské hranice a v nepřístupných horách bez větších potíží budovaly vojenské základny. Západní rozvědky zamýšlely využít náročný terén stejným způsobem a uprchlí bojovníci z Národní fronty se rázem stali užitečnými spojenci. Desítkám dobrovolníků, s jejichž náborem výrazně pomohl Výbor svobodné Albánie, se dostalo parašutistického výcviku na vojenských základnách v Heidelbergu a na řeckých ostrovech.[33]

Američané měli spojení na rozvětvenou diverzní síť v Albánii a 23. července 1951 provedli první výsadek dvanácti parašutistů do albánských hor, kde měli zformovat jádro podzemní armády. Nepřežil ani jeden. Armáda a Hodžova obávaná tajná policie *Sigurimi* byly připraveny. Její agenti úspěšně infiltrovali dokonce ústředí Výboru svobodné Albánie, které přesídlilo z Evropy do New Yorku.

Do roku 1953, kdy CIA operaci pozastavila, přistálo v albánských horách okolo dvou set výsadků, většinou s podobně tragickým výsledkem. Exilové vedení Národní fronty si stěžovalo, že Američané učinili z Albánie pokusného králíka, bez ohledu na počet mrtvých parašutistů a civilních obyvatel, a jen sledovali, zdali je vůbec možné svrhnout komunistický režim bez vojenských operací zvenčí, pouze prostřednictvím materiálně podporovaného domácího odboje. Enver Hodža však dokázal velmi efektivně zlikvidovat všechny nespolehlivé elementy a nastolit tuhý stalinistický režim, který vydržel další čtyři desetiletí. Vinou zmíněných neúspěchů oslabilo v *Balli Kombëtar* militantní křídlo a iniciativu převzala politická platforma, v níž se soustředily osobnosti s velmi pestrou minulostí, od monarchistů po fašistické kolaboranty.[34]

Dvě osobnosti, Hasan Dosti a Nuci Kotta, dominovaly albánskému politickému exilu. Dokázaly dostat Výbor svobodné Albánie do povědomí amerických činitelů i zakotvit ve strukturách Shromáždění porobených evropských národů. Dosti,

32 Národní frontu založili albánští nacionalisté v říjnu 1939, šest měsíců poté co Itálie okupovala Albánii a vytvořila zde protektorát. Odmítali návrat monarchie stejně jako italskou nadvládu a požadovali vytvoření „velké Albánie“, zahrnující také Kosovo a části Makedonie a Černé Hory. Po kapitulaci Itálie v roce 1943 uzavřeli dohodu s Němci, pomáhali jim bojovat s jugoslávskými partyzány a podíleli se i na masakrech Srbů, Židů a Romů. Na konci války se bojovníci *Balli Kombëtar* dostali do prudkých střetů s partyzány a ve velkém prchali do zahraničí.

33 Viz HRADEČNÝ, Pavel: *Dějiny Albánie.* Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2008, s. 200.

34 Viz PEARSON, Owen: *Albania as dictatorship and democracy: From Isolation to the Kosovo war, 1946–1998.* London – New York, The Centre for Albanian Studies – B. Tauris 2006, s. 327–486.

vzděláním právník, člen Národní fronty, někdejší předseda albánského nejvyššího soudu a ministr spravedlnosti v období italské okupace, soupeřil o rozhodující vliv s Kottou, monarchistou, vysokým důstojníkem královské armády a synem předsedy poslední předokupační vlády Kostaqy Kotty, který byl umučen ve vězení.[35] Kotta mladší vystudoval Sorbonnu a dlouhá léta žil v Paříži, načež odjel do New Yorku, kde na Kolumbijské univerzitě získal doktorát, vyučoval zde francouzskou literaturu a řídil činnost albánské delegace v ACEN.[36]

Exilovým Albáncům se dříve či později nemohly vyhnout nebezpečné rozkladné tendence. Permanentní rozepře uvnitř Výboru svobodné Albánie, z nutnosti sestaveného z názorově vzdálených politických organizací, vedly k jeho rozštěpení a odchodu ultranacionalistického křídla. Špičky Národní fronty pak 22. srpna 1954 opět v Paříži založily Národní demokratický výbor svobodné Albánie. Oba konkurenční výbory se pak marně přetahovaly o přízeň emigrantské komunity v Evropě a Severní Americe.[37]

Bulhaři

Bulharský exil ve Spojených státech měl tradici již od 19. století, kdy sem prchaly celé vesnice před osmanským terorem, a byli v něm hojně zastoupeni rolníci, obchodníci i inteligence. Po vládní krizi v červenci 1946 a ovládnutí země komunisty se objevila další mohutná vlna emigrace a ke čtyřicetitisícové komunitě bulharského původu v USA přibylo v letech 1944 až 1949 podle informací bulharského ministerstva vnitřní bezpečnosti dalších 1829 osob. Je to sice nepoměrně menší počet než třeba v případě Čechoslováků, avšak velkou část tvořila inteligence, aristokracie a průmyslníci s dostatečnými finančními prostředky.[38]

Ve Spojených státech se vytvořily dvě konkurenční exilové organizace, Bulharský národní výbor „Pro svobodné a nezávislé Bulharsko“ (*Balgarski Nacionalen Komitet „Svobodna i Nezavisima Balgaria“ – BNK SNB*) a Bulharská národní fronta (*Balgarski Nacionalen Front* – BNF), jejichž rozbroje brzdily ustavení jednotného zastřešujícího výboru.

Národní výbor pro svobodné Bulharsko vedl jeden z nejznámějších exilových bojovníků proti komunismu vůbec, Georgi „Gemeto“ Dimitrov.[39] Vystudovaný lékař, který jako představitel levého křídla Bulharské agrární národní unie byl za režimu cara Borise III. vězněn a mučen, za druhé světové války uprchl do Turecka a po ná-

35 Vůbec prvním předsedou Výboru svobodné Albánie se stal uznávaný sedmdesátiletý literát, politik a filozof Mithat Frashëri, který však záhy zemřel a uvolnil předsednický post ambicióznímu Dostimu.

36 Více viz UM, *IHRC*, f. ACEN Records 1953–72, box (b. – karton) 23, folder (fol. – složka) 10–12.

37 Viz *tamtéž*, b. 34, fol. 3–7.

38 Viz GADŽEV, Ivan I.: Istorija na balgarskata emigracija v Severna Amerika, sv. 2. Sofia, Gutenberg 2006, s. 7–12.

39 Byl jmenovcem vůdce bulharských komunistů a generálního tajemníka Komunistické internacionály Georgi Dimitrova, s nímž by takto mohl být zaměňován.

vratu pomohl vybudovat Bulharský lidový zemědělský svaz, stranu s ohromnou podporou rolnického stavu. Již v květnu 1945 byl však se svými stoupenci vyloučen ze strany a uvržen do domácího vězení, jednak kvůli politickým přehmatům, zejména ale kvůli vytrvalé kampani a provokacím komunistů. Než aby čekal na své zatčení, ukryl se Dimitrov v rezidenci britského a posléze amerického velvyslance. Policie žádala jeho vydání, ale americké ministerstvo zahraničí si po diplomatické přestřelce vymohlo, aby politik i s manželkou mohl v září 1945 legálně opustit zemi. Po kratších peripetiích pak Dimitrov zakotvil ve Spojených státech.

Georgi Dimitrov (1903–1972) při vystoupení na 1. evropském kongresu roku 1948 v Haagu, na němž se zrodilo Evropské hnutí, usilující o integraci Evropy. Dimitrov v letech 1941–1944 vedl probritský exilový Bulharský národní výbor výbor v Káhiře, po osvobození se pak stal předsedou Bulharského lidového zemědělského svazu, záhy byl však zbaven funkce, vyloučen ze strany a donucen k emigraci (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

Národní výbor pro svobodné Bulharsko, na jehož založení měl Dimitrov klíčový podíl, sdružoval sociální demokraty, agrárníky a republikány, kteří odmítali jak komunisty, tak předválečnou monarchii. Jejich politický program požadoval „osvobození Bulharska za každou cenu a co nejdříve, neboť komunistický represivní režim je svým založením protibulharský a ničí tradice země“.[40] Dimitrov kladl velký důraz na demokratické složení výboru, aby byl co nejpřijatelnějším partnerem pro Američany, a proto od počátku odmítl spolupracovat s vlivným nacionalistou Alexandrem Cankovem, který koncem války vedl pronacistickou loutkovou bulharskou exilovou vládu, a generálem Vasilem Velčevem, exministrem obrany.

Bulharská národní fronta, vedená triem Christo Statev, Ivan Dočev a Dimitar Valčev, kategoricky požadovala návrat předválečného režimu. Odmítala komunistickou ústavu a vycházela ze zastaralé Turnovské ústavy z roku 1879, která v Bulharsku zaváděla konstituční monarchii. Právě spory o monarchii a případné postavení či pravomoci cara dlouho nabourávaly akceschopnost celého bulharského exilu.[41] Bulharská národní fronta vnímala mladého monarchu Simeona II. jako přirozený

40 MOSER, Charles A.: *Dimitrov of Bulgaria: A political biography of Dr. Georgi M. Dimitrov.* Ottawa, Caroline House 1979, s. 228–246.

41 Něco podobného zažívali Čechoslováci v Radě svobodného Československa, když řešili budoucí uspořádání česko-slovenského poměru nebo otázku stranického systému po návratu do osvobozené vlasti. Debaty byly bezpředmětné a pouze vyvolávaly zlou krev.

symbol protikomunistického boje, zatímco Národní výbor pro svobodné Bulharsko do této role tlačil hlavu bulharské ortodoxní církve v zahraničí, arcibiskupa Andreje. Obě skupiny se také značně lišily v představách o tom, jak by měly vypadat jejich protikomunistické aktivity. Radikálové okolo Valčeva požadovali ozbrojený boj přímo na bulharském území a posilování partyzánského elementu v horách a lesích. Dimitrov oproti tomu dával přednost osvětovým kampaním a upozorňování Západu na zločiny, které bulharští komunisté pod tlakem Sovětů páchají. Vydával exilový list *Svobodna i nezavisima Balgaria* (Svobodné a nezávislé Bulharsko) a vedle toho pravidelně uveřejňoval brožury s detailními údaji o hospodářském drancování Bulharska, násilné kolektivizaci a politických procesech.

Mezi oběma organizacemi se od počátku rozpoutal stíhací závod o získání vlivných přátel, kteří by nahnuli misku vah na jednu či druhou stranu. Bulharská národní fronta udržovala kontakty s průmyslníky, žurnalisty a lokálními americkými politiky, Národní výbor pro svobodné Bulharsko se naopak orientoval na americké ministerstvo zahraničí a diplomaty. Dimitrov měl nepochybnou výhodu, že již za války v Turecku úspěšně spolupracoval s britskou rozvědkou a získal si důvěru důležitých západních kruhů. Jedenáctého srpna 1948 bylo rozhodnuto: Spojené státy uznaly jako oficiálního reprezentanta bulharského exilu Národní výbor pro svobodné Bulharsko. Tento akt však nijak nepomohl zlepšit rozjitřenou atmosféru mezi exulanty. Zatímco Komunistická strana Bulharska pod vedením nepříliš bystrého, leč Moskvě zcela oddaného Todora Živkova upevňovala svou moc, rozdvojené vedení bulharského exilu bylo příliš slabé a zaměstnané vzájemným osočováním, než aby mohlo posloužit za vzor tápajícímu domácímu odboji.[42]

Po dvou neúspěšných pokusech usmířit BNK SNB a BNF na konci padesátých let, do nichž se zapojil i car Simeon II., se aktivity chopila mladá generace. Na popud Američanů byl do newyorského hotelu Baltimore svolán na 28. února 1960 ustavující konvent sjednocené exilové reprezentace, jehož se zúčastnili zástupci různých bulharských exilových politických, kulturních, vědeckých a profesních spolků z celého světa, kteří se dohodli na obnovení spolupráce.[43] Třetího března 1960, v den dvaaosmdesátého výročí osvobození Bulharska od osmanské nadvlády, tak v New Yorku vznikl Bulharský národní výbor (*Balgarski nacionalen komitet* – BNK).[44] Ten reprezentoval početnou exilovou veřejnost, a nikoliv jen hrstku dosavadních „vůdců", zodpovědných za dlouhodobý neutěšený stav. Situaci lze srovnat s velmi podobným restartem Rady svobodného Československa z iniciativy mladších exulantů na podzim 1972.

Nově ustavený Bulharský národní výbor představil osmibodový program, v němž se zavázal ctít takovou ústavu, která garantuje svobodnou, demokratickou, parlamentní vládu a vymezuje se vůči diktaturám zprava i zleva. Šalamounsky se tak vyhnul otázce postavení monarchy. V čele stanul Tončo Tenev, dříve poslanec a poz-

42 Viz PARASKEVOV, Vasil: Bulgarian ethnic anti-communist groups. In: ZAKE, I. (ed.): Anti-communist minorities in the U.S., s. 151–166 (viz pozn. 27).

43 Blíže viz UM, *IHRC*, f. ACEN Records 1953–72, b. 76, fol. 6.

44 *Tamtéž*, b. 35, fol. 1–7.

ději předseda Bulharského lidového zemědělského svazu v exilu. Pokračující sovětizace Bulharska pod Živkovovým vedením poskytovala výboru dostatek možností prezentovat svá stanoviska, ať už v tisku nebo na půdě Shromáždění porobených evropských národů.[45] Nejznámějším bulharským exulantem v Americe ovšem zůstal Georgi Dimitrov, který až do své smrti v listopadu 1972 přednášel, publikoval a byl mimořádně činný v ACEN,[46] Mezinárodní rolnické unii a mnoha humanitárních organizacích.

Vůdce Národního výboru pro svobodné Bulharsko Georgi Dimitrov (vlevo) při setkání s předsedou exilové Polské lidové strany Stanisławem Mikołajczykem (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

Maďaři

V Maďarsku měli komunisté mnohem horší postavení než v okolních zemích. V ostře sledovaných parlamentních volbách 4. listopadu 1945 skončili až jako třetí v pořadí, navíc se ztrátou téměř dvou milionů hlasů oproti vítězné Malorolnické straně. Široká povolební koalice byla od prvních týdnů narušována komunistickými provokacemi. První vážný konflikt se strhl o post ministra vnitra, který nakonec obsadil komunista Imre Nagy. Jeho jmenovec Ferenc Nagy, který jako vůdce Malorolnické strany stál v čele parlamentu, v únoru 1946 převzal řízení rozkmotřené vlády. Komunisté i přes své vládní angažmá usilovali o podvrácení základů demokracie. Vyprovokováním pochodů budapešťských dělníků tlačili na urychlenou socializaci průmyslu a nechávali si od Sovětů dodávat „důkazy“ o propojení demokratických stran s „reakčními a fašistickými živly“. Působením „trojských koní“ uvnitř Malorolnické strany se tento politický subjekt rozpadl na čtyři menší. Restrikce zasáhly do spolkového a veřejného života, první obětí čistek se stala katolická církev. Všechny rozhodující funkce ve státní správě se dostávaly do rukou komunistů. Slabý premiér Nagy byl v nezáviděníhodné pozici. Bál se dráždit Moskvu, zároveň si ale uvědomoval, jak on i celý demokratický tábor ztrácejí půdu pod nohama.[47]

45 Především rok 1963 byl bohatý na události, které si zasluhovaly ostrou reakci. Todor Živkov tehdy na zasedání politbyra Komunistické strany Bulharska přímo navrhl zkoprnělým soudruhům připojení Bulharska k SSSR formou federace. Ze záměru nakonec sešlo kvůli vlně protestů mezi straníky i pro vlažný přístup Nikity Chruščova.

46 *Tamtéž*, b. 23, fol. 4–6.

47 Blíže k vnitropolitickému vývoji viz IRMANOVÁ, Eva: *Maďarsko v éře sovětizace: Mezinárodní a politické aspekty.* Ústí n/L., Albis international 2008.

V květnu 1947 přešli komunisté do finálního útoku. V době, kdy Nagy trávil dovolenou ve Švýcarsku, přišla komunisty ovládaná policie s obviněním, že premiér je v kontaktu s reakční pravicí a připravuje protisovětský puč. Měl se neprodleně vrátit do vlasti, aby čelil vznesenému obvinění, což prakticky znamenalo, že ho zde čekalo zatčení. Ferenc Nagy si zvolil cestu, kterou mnozí jeho kritici označili za zbabělý handl. Rezignoval na funkci předsedy vlády, mohl ale setrvat ve Švýcarsku a z Maďarska za ním byl v osobním vlaku vypraven malý syn a osobní majetek. Příští parlamentní volby 31. srpna 1947 již byly plně v rukou komunistů a pronásledovaní exponenti někdejší Malorolnické strany spolu s křesťanskými demokraty hromadně prchali na Západ. O několik měsíců později je doplnili sociální demokraté, kteří se po vnitropolitické likvidaci pravice ocitli další na řadě. Cesty exulantů směřovaly především do Spojených států, kde početná menšina v Ohiu, New Jersey a New Yorku úspěšně lobbovala za jejich přijetí u místních orgánů. Maďarský exil obecně se těšil z řady výhod plynoucích ze silného postavení amerických Maďarů. Americko-maďarská federace, založená již v roce 1906, byla nejvlivnějším maďarským krajanským spolkem a zaslala na podporu uprchlíkům několik milionů dolarů.

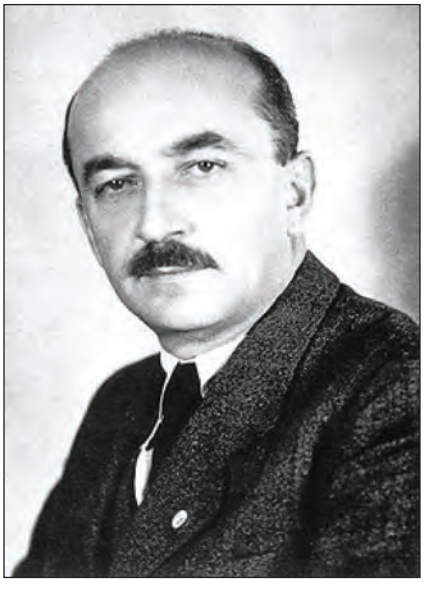
Krajané měli rovněž hlavní podíl na založení a prvotním financování Maďarského národního výboru (*Magyar Nemzeti Bizottmány* – MNB) v listopadu 1947 v New Yorku. Jeho členská základna brzy nabobtnala na padesát tisíc osob, ve stočlenném výkonném výboru se koncentrovala řada věhlasných osobností politického, uměleckého a vědeckého života. Zpočátku se zdálo, že koexistence rozličných politických proudů uvnitř výboru bude téměř idylická. Maďaři se obdivuhodně semknuli a věnovali veškeré úsilí záchraně spoluobčanů z marasmu uprchlických táborů. Výbor zaštítil několik vznikajících organizací na pomoc běžencům, maďarské exilové společenství, zejména na východním pobřeží USA, se změnilo v jednu velkou humanitární organizaci.

Problém nastal v okamžiku, kdy se začala přetřásat úloha konkrétních jednotlivců v čele Maďarského národního výboru. Nárok na vedení exilu si činila řada osobností. V prvé řadě to byl Tibor Eckhardt, zakladatel Malorolnické strany, doyen parlamentních lavic, poté diplomat a zástupce Maďarska v předválečné Společnosti národů.[48] Ve Spojených státech žil již od roku 1941, zůstával však ve styku s regentem Miklosem Horthym, který zemi zatáhl do války po boku nacistického Německa. Eckhardt se těšil všeobecnému uznání mezi krajany, i když mu nově příchozí Maďaři, spíše neoprávněně, vytýkali antisemitské názory. O vedoucí exilovou funkci stál také monsignor Béla Varga, bývalý předseda maďarského parlamentu, a Ferenc Nagy. Mimo centrum dění zůstával protřelý diplomat ze Společnosti národů Pál Auer, který převzal vedení pařížské kanceláře Maďarského národního výboru.[49]

48 Viz KÁDÁR LYNN, Katalin: *Tibor Eckhardt: His American years 1941–1972*. Boulder (Colorado), East European Monographs 2007, s. 156–173.

49 Vedle New Yorku a metropole nad Seinou měl výbor úřadovny v další dvacítce hlavních měst. Zástupci výboru ve Španělsku a Portugalsku, bývalí diplomaté v těchto zemích, měli nadále právo používat maďarské pasy. Všude po světě se navíc podařilo udržet mimo organizace výboru bývalé členy Šípových křížů a dalších fašistických elementů.

Eckhardt, Varga i Nagy patřili k Malorolnické straně, ovšem velmi záhy v exilu se mezi nimi nakupily rozpory. Nagy byl přesvědčeným republikánem, který hlásal vybudování národa na etnickém základě. Ač nezapomínal zdůrazňovat, že je jedním z mála legitimně zvolených zástupců maďarského lidu, a má tedy právo vést zahraniční akci, reálně jeho vliv klesal. Jednak mnoho času věnoval aktivitám v rámci Mezinárodní rolnické unie, především však čelil neustálé kritice za spolupráci s komunisty ve vládě a kvůli okolnostem svého odchodu z funkce premiéra. Konzervativní Tibor Eckhardt naopak usiloval o znovunastolení monarchie a zastával myšlenku „velkých Uher“, zahrnujících území, jež k nim patřilo před první světovou válkou. Když se k tomu přidala Vargova ctižádostivost a nadstandardní kontakty s Vatikánem, zrodilo se ve vedení maďarského exilu destruktivní konkurenční prostředí. Naprosto bezpředmětné debaty o budoucím uspořádání státu zbytečně štěpily síly. Naštěstí pro exil a naneštěstí pro Maďarsko však nebyla nouze o dramatické události, které komunitu v zahraničí semkly.

Ferenc Nagy (1903–1979), poválečný předseda Malorolnické strany, po osvobození několik měsíců předseda Národního shromáždění a poté do května 1947 premiér maďarské vlády (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

První velká kampaň Maďarského národního výboru počátkem roku 1949 měla za cíl upozornit americkou veřejnost na zatčení populárního kardinála Józsefa Mindszentyho, arcibiskupa z Ostřihomi. Třiadvacátého prosince 1948 ho znenadání unesla tajná policie, obvinila ze špionáže, obchodování na černém trhu a přípravy komplotu. V lednu kardinál stanul před lidovým tribunálem, který vyřkl ortel doživotního vězení. Současně byla rozpoutána celostátní kampaň proti duchovním, na jejímž konci bylo více než čtrnáct set zatčených. Osmadvacátého dubna 1949 uspořádal Maďarský národní výbor s velkou slávou svůj první sjezd v New Yorku a osud Mindszentyho spolu s přípravou ostré rezoluce západním vládám a Organizaci spojených národů patřily k hlavním tématům jednání.

Řevnivost mezi politickými vůdci se však prohlubovala. Tibor Eckhardt v dubnu 1954 rezignoval na svou funkci ve výkonném výboru a nadále vedl pouze maďarskou delegaci ve Shromáždění porobených evropských národů.[50] Maďarský národní výbor ovládl organizačně nepříliš schopný Ferenc Nagy se svým křídlem, což mělo za následek další tříštění. Výbor *de facto* přestal fungovat. Nový impulz přirozeně

50 Blíže viz UM, *IHRC*, f. ACEN Records 1953–72, b. 38, fol. 1–10.

přinesl maďarský podzim 1956. Exiloví politici psali články, poskytovali interview, leštili kliky u mocných amerických přátel a snažili se využít ACEN k vyburcování netečné Organizace spojených národů i veřejného mínění na Západě. Prozřetelně se však vyhýbali ovlivňování událostí přímo v Maďarsku. Nechtěli na exil přivolat obvinění, že vybízí občany k porušování zákonů a násilí. Dva zástupci Maďarského národního výboru se objevili v Budapešti během oněch několika dní, kdy bylo město svobodné, účelem jejich návštěvy ale bylo navázat zpřetrhané kontakty s někdejšími spolustraníky.

Jen během října 1956 uprchlo na Západ patnáct tisíc Maďarů, kteří se ocitli v nuzných táborových podmínkách. Tibor Eckhardt svolal do New Yorku vrcholnou schůzku nejvlivnějších Američanů maďarského původu, z níž vzešla iniciativa k založení nové humanitární organizace na pomoc exulantům. Tak 29. října 1956 vznikla organizace První pomoc pro Maďarsko,[51] která nejenže pořádala finanční sbírky a zasílala oděvy a potraviny exulantům, ale prostřednictvím Červeného kříže zásobovala léky i bojující přímo v Maďarsku.[52] Do konce roku 1956 opustilo Maďarsko celkem na dvě stě tisíc lidí, z toho třicet tisíc bylo dopraveno do tábora Kilmer v New Jersey. Americké humanitární organizace zorganizovaly pro tyto nové imigranty vlastní sbírky a rekvalifikační programy.

Monsignore Béla Varga (1903–1995, vlevo), jeden ze zakladatelů Malorolnické strany a do poloviny roku 1947 předseda poválečného maďarského parlamentu, spolu s předválečným předsedou Malorolnické strany a diplomatem Tiborem Eckhardtem (1888–1972), který již v roce 1941 emigroval do Spojených států. Vargovi se jako jednomu z nemnoha představitelů poválečného politického exilu ze zemí střední a východní Evropy poštěstilo vrátit se po pádu komunismu do vlasti (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

51 Funkce čestného předsedy se ujal americký exprezident Herbert Hoover.

52 Viz FAI-PODLIPNIK, Judith: One goal, many paths. In: ZAKE. I. (ed.): *Anti-communist minorities in the U.S.*, s. 87–107 (viz pozn. 27).

Právě v této době se naskytla šance ukázat jednotu politického vedení maďarského exilu, jeho členové ji však pro neschopnost uhasit staré spory propásli. Maďarský národní výbor zcela ukončil činnost a důvěru exilové veřejnosti se poté pokoušela získat Maďarská rada (*Magyar Bizottság*), ustavená roku 1958. Poválečná generace exulantů v ní ztratila rozhodující slovo, výkonný výbor naopak doplnili „šestapadesátníci“, včetně několika vůdčích osobností maďarské revolty. Zmínit lze například velitele pozemních revolučních sil v Budapešti Bélu Királyho nebo primátora města Józsefa Kövágó. Vývoj mezinárodní situace nicméně v dalších letech degradoval i Maďarskou radu na spíše debatní než politický spolek, ač se její představitelé snažili přesvědčovat o opaku.

Poláci

Nejaktivnější, nejpočetnější, ale zároveň nejproblematičtější ze všech poválečných exilů byl bezpochyby ten polský. Poláci ve Velké Británii a Spojených státech úspěšně budovali vlastní vzdělávací instituce, umělecké akademie, knihovny, studijní ústavy či nakladatelství, které nejenže přežily všechny politické vřavy, ale poskytly i solidní základ zahraniční vědecké, umělecké a publikační činnosti, jejíž význam byl uznáván nejen v západním světě, ale postupem času i v samotném Polsku. Polští krajané v USA navíc měli nezanedbatelný politický vliv ve státech New York, Pensylvánie, Illinois, Michigan, Massachusetts či Maryland,[53] který neváhali uplatňovat ve prospěch věci exilu. Jeho vůdci však naneštěstí nedokázali mimořádně příznivých podmínek využít a marnili čas (podobně jako mnozí kolegové z jiných zemí) mocenskými boji a vzájemným obviňováním z kolaborace s komunisty.

Prapůvod hlubokých zákopů v polském protikomunistickém exilu spadá zřejmě již do června 1945, kdy se předseda válečné exilové vlády v Londýně Stanisław Mikołajczyk, nástupce tragicky zemřelého generála Sikorského, slavně navrátil do vlasti a převzal funkci místopředsedy nového kabinetu a ministra zemědělství. Poválečná koaliční vláda národní jednoty byla už pod silným vlivem komunistů a zavázala se respektovat posuny hranic, výměnu obyvatelstva i další kontroverzní rozhodnutí Velké trojky na jaltské konferenci. Exiloví Poláci však Jaltu odmítali a považovali ji za zradu, stejně jako Mikołajczykovo neslavné vládní angažmá.

Poláci bojovali za osvobození své nacisty okupované země po celých šest let druhé světové války a přinesli tomu velké oběti. Polsko vyšlo z války formálně jako vítězný, ve skutečnosti ale jako poražený a – stejně jako už několikrát v minulosti – ponížený stát, o jehož osudu rozhodly velmoci. Jaltská konference, kde padla klíčová rozhodnutí, se stala v očích většiny Poláků symbolem pádu do sovětského područí a zrady západních spojenců. To je klíčový moment, jenž zásadně ovlivňoval vývoj polského exilu na Západě. S počátkem studené války pak exiloví Poláci

53 V listopadu 1960 zvítězil senátor John F. Kennedy v prezidentských volbách zejména díky podpoře těchto států. Poláci jednoduše dali přednost kandidátovi, který se hlásil jako oni k římskokatolické církvi.

považovali za své morální právo požadovat pomoc Západu, aby zbavili domovinu komunistické nadvlády. Díky dostatečným finančním prostředkům, vlivné menšině ve Spojených státech a úzkým kontaktům v nejvyšších patrech britské politiky byli zpočátku nezávislí na finanční pomoci zvenčí a těšili se všeobecnému uznání.[54] Jejich mocenská centra v Londýně, Paříži a New Yorku však nebyla schopna dohodnout se na jednotném postupu.

Po zmanipulovaných volbách v Polsku 5. února 1947 nastoupil do prezidentského úřadu vůdce komunistů Bolesław Bierut a následné represe donutily mnohé politiky opustit zemi. V říjnu uprchl za pomoci americké ambasády i Mikołajczyk. Příchod bývalého vicepremiéra a dalších osobností podílejících se na vládě s komunisty do Spojených států roznítil v tamní polské komunitě negativní vášně. Jakmile začaly přípravy na ustavení exilového „národního výboru", bylo třeba počítat s tím, že Mikołajczyk bude bojovat o zastoupení své frakce v řídících orgánech. Počátkem roku 1948 byl u založení exilové Polské lidové strany, které v Polsku dříve předsedal.

Stanisław Mikołajczyk (1901–1966, vlevo), v letech 1943 a 1944 předseda polské exilové vlády v Londýně, poté předseda Polské lidové strany a do léta 1947 vicepremiér koaliční vlády, v družném hovoru s maďarským exilovým vůdcem Ferencem Nagyem (uprostřed) a předsedou Srbského ústředního národního výboru v exilu Konstantinem Fotičem (1891–1959), předválečným ministrem a posledním jugoslávským vyslancem ve Washingtonu před nástupem komunistů (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972", IHRC)

54 Viz PIENKOS, Donald: The Polish American Congress: Polish Americans and the Politics of Anti-Communism. In: ZAKE. I. (ed.): *Anti-communist minorities in the U.S.*, s. 25–41.

Vyrostl mu však zdatný konkurent v osobě Stefana Korbońského, vůdce Varšavského povstání a hrdiny celého protinacistického odboje, který na poslední chvíli unikl smrti.

Korboński se rovněž hlásil k lidové straně, avšak brzy se s dalšími spolustraníky vzepřel Mikołajczykovu autoritářskému vedení a bez jeho svolení vstoupili do Polské politické rady (*Polska Rada Polityczna* – PRP), kterou založily v Londýně kruhy blízké válečné exilové vládě. Mikołajczyk usiloval o založení „národního výboru“ ve Spojených státech a existenci konkurenční exilové organizace v Británii odmítal. Korbońského vstup do ní považoval za zradu a všechny „neposlušné“ nechal vyloučit ze strany. Velmi nerozumně se tak připravil o schopného a uznávaného spolupracovníka, ba co víc, postavil jej proti sobě. Nesmiřitelná rivalita mezi Mikołajczykem a Korbońským pak dramaticky ovlivňovala celý polský exil. Korboński se stal v roce 1950 předsedou americké pobočky Polské lidové strany, která si brzy získala důvěru Američanů i exilové veřejnosti. Mikołajczykova skupina naproti tomu v květnu 1950 dosáhla založení Polského národního demokratického výboru (*Polski Komitet Narodowo Demokratyczny* – PKND), jehož předsedou se stal křesťanský demokrat a bývalý ministr spravedlnosti Karol Popiel. Díky vedoucím funkcím v Mezinárodní rolnické unii si Mikołajczyk zajistil širokou podporu evropských agrárních stran v exilu, leč klíčové sympatie polských exulantů nadále ztrácel.[55]

Stefan Korboński (1901–1989), politik Polské lidové strany, jeden z vůdců polského protinacistického odboje a Varšavského povstání. V roce 1947 byl ještě zvolen do Sejmu, musel však uprchnout do exilu (*foto převzato z internetových stránek* www.en.korbonski.ipn.gov.pl.*)*

Oba tábory si uvědomovaly zhoubný vliv dvojkolejného vedení exilu a v květnu 1951 se pokusily připravit plán sjednocení a založení Rady národní jednoty. Uskutečnilo se několik schůzek, které však podle očekávání ztroskotaly kvůli osobním animozitám mezi Korbońským a Mikołajczykem, ale také kvůli neochotě Výboru pro svobodnou Evropu podporovat polské politiky v Londýně, kteří nebyli zcela pod americkou kontrolou. Obecně ale Američané hleděli s nelibostí na tříštění sil

55 Viz LEICH, J. F.: Great Expectations, s. 188–190 (viz pozn. 8).

v exilových organizacích, což vyústilo právě v založení Shromáždění porobených evropských národů v roce 1954.

Pokud se však domnívali, že tím zklidní rozbouřené vody polského exilu, přepočítali se. Naopak, v případě polské národní delegace ve shromáždění nastala ojedinělá a poměrně kuriózní situace. Dvacátého září 1954 byla odsouhlasena pravidla pro zastoupení ve shromáždění, podle nichž každá organizace s národním (tedy nejvyšším) stupněm členství mohla vyslat šestnáctičlennou delegaci. Šarvátky o právo nominovat tyto osoby se objevily ve všech exilových reprezentacích, jediní Poláci se ale nedokázali dohodnout ani přes všechny prosby, urgence a výhrůžky.[56] Nakonec muselo ustoupit ACEN a povolit dvě samostatné polské delegace po osmi členech, z nichž jednu tvořili zástupci Polského národního demokratického výboru v čele s Karolem Popielem a druhou zástupci americké sekce Polské lidové strany pod vedením Stefana Korbońského.[57] Rovnováha sil však netrvala dlouho. Již koncem roku 1954 dva členové Mikołajczykovy delegace přešli ke konkurenci,[58] a tím bylo o vítězi v ubíjejícím zápolení fakticky rozhodnuto. Mikołajczyk poté pocítil pokles finanční podpory i mezinárodního uznání, což ve spojení s jeho diktátorskými manýrami a výbušnou povahou mělo devastující účinek na fungování celého jeho „národního výboru".

V září 1955 zasáhlo znovu Shromáždění porobených evropských národů pod americkou protekcí a zamíchalo kartami v polské delegaci, když jedenáct křesel přiřklo Korbońského skupině, zatímco na Mikołajczykovu zbylo pouhých pět. Polský národní demokratický výbor poté v lednu 1957 rozhodl o ukončení spolupráce a shromáždění opustil. Od Mikołajczyka se odklonili další příznivci, sám expremiér se ocitl v izolaci a rozepře s téměř celým polským exilem ho provázely až do konce. Vážná nemoc a smrt 13. prosince 1966 ho paradoxně ochránily před tím, aby byl potupně zbaven všech zbývajících funkcí v exilových organizacích. Naopak význam Stefana Korbońského ve Shromáždění porobených evropských národů rostl každým měsícem.[59] Jako předsedající v roce 1959 pobíral slušnou měsíční apanáž ve výši 985 dolarů, absolvoval medializované turné po Dálném východě, publikoval a patřil k nejaktivnějším mluvčím „porobených národů".[60]

56 Ke konfliktu ohledně polské delegace v ACEN viz MAZURKIEWICZ, Anna: The Cleavage within the Polish Delegation to the ACEN 1954–1972. Příspěvek autorka přednesla na výročním zasedání Polsko-amerického historického sdružení (*Polish American Historical Association*) dne 26.6.2010 a laskavě poskytla jeho text autorovi této studie.

57 Blíže viz UM, *IHRC*, f. ACEN Records 1953–72, b. 40, fol. 4–11.

58 Byli to právník Stanisław Olszewski a Feliks Gadomski, redaktor polské sekce Rádia Svobodná Evropa.

59 Viz MAZURKIEWICZ, Anna: Wybrane aspekty działalności Stefana Korbońskiego w Zgromadzeniu Europejskich Narodów Ujarzmionych. Příspěvek autorka přednesla na konferenci „Sledovat, neutralizovat, rozbíjet: Stefan Korboński a politická emigrace jako objekt zájmu rozvědky PLR v letech 1945–1989", kterou uspořádal polský Ústav paměti národa ve Varšavě ve dnech 24.–25.3.2010, a poskytla jej laskavě autorovi této studie.

60 Korboński byl zvolen předsedajícím ACEN v letech 1958, 1966 a 1971, úřadujícím předsedou v roce 1955, místopředsedou v letech 1960 a 1965. Po převodu ACEN na soukromou společnost v květnu 1972 se stal na příštích dvanáct let jejím ředitelem.

Polským exulantům hrozilo, že také utopí svou akceschopnost v nesmyslných politických třenicích. V patové situaci se však dokázali rychle přeorientovat ze sféry politiky na oblast kultury a umění. Uvědomovali si, že národní kultura doma čelí nevybíravé sovětizaci, a proto na sebe v exilu vzali těžký úkol zachovat polskou kulturní svébytnost pro další pokolení. Založili Polský ústav umění a věd v Americe (*Polski Instytut Naukowy w Ameryce*), celou řadu archivů, knihoven, časopisů a špičkových vědeckých center. Jejich mimořádně bohatá činnost exulantům pomáhala zapomenout na strasti spojené se životem ve vyhnanství.

Rumuni

Komunistům v Rumunsku ztěžoval postup mimořádně populární mladý král Michal I., syn lehkomyslného a proklínaného Carola II., který už v roce 1940 musel opustit zemi.[61] Michal naopak v srpnu 1944 stál za svržením Antoneskova fašistického režimu, vyhlásil válku Německu a jmenoval koaliční vládu, která zemi spravovala první dva poválečné roky. Komunisté v ní obsadili pouze tři křesla, zato na klíčových ministerstvech obrany, vnitra a zemědělství.

Předseda vlády ze Zemědělského svazu Petru Groza hrál riskantní hru a neměl zrovna čisté svědomí. Snažil se držet komunisty na uzdě, avšak ruku v ruce s tím systematicky likvidoval liberální opozici. Volby, několikrát odložené až na listopad 1946, sice skončily nadějně pro demokratické strany, ale stálá přítomnost sovětské armády na rumunském území, první fáze politických procesů, znárodňování průmyslu, kolektivizace zemědělství, hladomor a komunistická kontrola silových ministerstev, to vše nevěstilo poklidný vývoj v nejbližších měsících. Groza se postupně stal bezbrannou loutkou v rukách komunistů, kterým poté stál v cestě už jen král Michal I. jako osamělý bojovník za demokracii. Nejprve byl v létě 1947 izolován ve svém letním sídle a poté vydírán Grozovou vládou, aby odstoupil. Učinil tak 30. prosince a přesně o měsíc později odcestoval do Švýcarska, zatímco noví vládci změnili Rumunsko dle příkazů z Kremlu na „lidovou republiku“.[62]

Několik významných osobností odmítlo podílet se na výstavbě plíživě totalitního státu a vyhledalo útočiště na Západě ještě před volbami v roce 1946. Prvním neformálním vůdcem rumunského exilu se stal generál Nicolae Rădescu, králův mentor, který byl za války pro kritiku rumunsko-německého spojenectví vězněn a po pádu Antoneskovy diktatury se vyšvihl do čela generálního štábu armády. V krátkém údobí v zimě 1944/1945 zastával funkci premiéra, komunisté však vyprovokovali

61 Po obsazení Bukoviny Sovětským svazem v létě 1940 byl Carol II. nucen 6. září abdikovat a trůn předat devatenáctiletému synovi Michalovi. Poté se spolu s dlouholetou milenkou Elenou Lupeskovou odebral v královském vlaku do vyhnanství, kam údajně vyvezl až 50 milionů dolarů v hotovosti a 20 milionů dolarů v uměleckých předmětech (sbírky malíře El Greka). Proslulý divokým a hýřivým životem, ani v pozdějších letech se příliš nepodílel na pomoci protikomunistickému exilu. Pobýval v Mexiku, Brazílii a Portugalsku, kde 4.4.1953 zemřel.

62 Viz WEGS, J. Robert – LADRECH, Robert: *Evropa po roce 1945*. Praha, Vyšehrad 2002, s. 44 n.

Rumunský diplomat Brutus Coste (1910–1985), mimo jiné chargé d'affaires *ve Washingtonu, v letech 1955 až 1965 působil jako generální tajemník ACEN (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972", IHRC)*

protivládní demonstrace, při nichž bylo zastřeleno několik lidí, a přes královu ochranu se nad generálem stahovala mračna. Byl sledován, sovětské vedení ho zařadilo na černou listinu a nakonec nechalo rudoarmějce obsadit královský palác, aby Michala I. donutilo Rădeska odvolat. Ten poté vyhledal útočiště na britské ambasádě a ještě v roce 1946 odešel do Spojených států, kde okamžitě zahájil politickou práci.

V listopadu 1947 se k němu připojil diplomat Brutus Coste, který měl za sebou bohaté zkušenosti z Paříže, Londýna a Washingtonu. Od roku 1942 do konce války působil na zastupitelství v Lisabonu, poté se dostal do konfliktu s Grozovou vládou, neplnil její nařízení a zároveň odmítal vydat vybavení a dokumenty svého úřadu. Od počátku svého exilového působení v médiích upozorňoval americkou veřejnost na nebezpečí komunismu. Napsal stěžejní dílo o možnostech americké propagandy do východní Evropy,[63] stovky článků a studií, pro americkou televizní stanici NBC pravidelně připravoval zahraničněpolitické komentáře. Působil také na amerických univerzitách a v roce 1954 našel široké uplatnění ve Shromáždění porobených evropských národů, když byl zvolen jejím generálním tajemníkem. O úspěšnosti jeho mise svědčí fakt, že tuto funkci posléze sedmkrát obhájil.[64] Coste vybudoval takzvaný *Tuesday Panel* – pravidelná setkání reprezentací jednotlivých národních exilů, na nichž se (vždy první úterý v měsíci) debatovalo o politických otázkách a domlouvala se společná vyjádření pro média. Z těchto setkání mimo jiné vzešla takzvaná Filadelfská deklarace[65] z 11. února 1951, v níž sto devadesát pět vrcholných představitelů protikomunistických exilů požadovalo osvobození národů Evropy od komunismu.[66]

Další velkou posilu rumunského exilu představoval politik, právník, spisovatel a editor známé literární revue *Viata românească* (Rumunský život) Constantin Vişoianu. Kromě působení v Rumunsku si vyzkoušel kariéru diplomata v Haagu, Varšavě a při Společnosti národů. V roce 1944 jako ministr zahraničí dohadoval podmínky příměří se Sovětským svazem. Na podzim 1946 odešel do Spojených států

63 COSTE, Brutus: *The Political Premises of Succesful Propaganda to Eastern Europe*. New York, Mid-European Studies Center 1950.

64 Blíže viz UM, *IHRC*, f. ACEN Records 1953–72, b. 23, fol. 7 n.

65 Deklarace cílů a zásad osvobození národů střední a východní Evropy (*Declaration of the Aims and Principles of Liberation of the Central and Eastern European Peoples*).

66 Viz LEICH, J. F.: Great Expectations, s. 194 (viz pozn. 8).

spolu s dalšími představiteli perzekuované Národní rolnické strany a Liberální strany.

Rumunský národní výbor (*Comitetului National Român*) ve své první podobě se zrodil v lednu 1948 z iniciativy Nicolae Rădeska, který stanul v jeho čele. Vedle Costeho a Vişoiana k význačným zakládajícím členům patřil bývalý ministr financí Alexandru Cretzianu, díky němuž se do exilu podařilo vyvézt malou část národního pokladu, exministr letectví Nicolae Caranfil, předseda jedné z největších rumunských mládežnických organizací Mihail Fărcăşanu, bývalí ministři zahraničí Grigore Gafencu a Grigore Niculescu Buzesti a poslanci Augustin Popa a Iancu Zissu. Zbytek členů tvořili výhradně diplomaté. Výbor díky širokým finančním možnostem zakládal své pobočky od Argentiny po Izrael, organizoval humanitární pomoc pro uprchlíky v táborech, vydával periodika *Romania* v New Yorku (1956–1973) a *La Nation Roumaine* v Paříži (1948–1973). Z popudu krále Michala I., který se velmi živě zajímal o dění v exilové komunitě a byl v pravidelném styku s výborem,[67] byl založen také Královský institut Carola I., který vydával informační materiály a knihy exilových autorů, pořádal přednášky, poskytoval univerzitní stipendia.[68]

Constantin Vişoianu (1897–1994) působil před válkou jako diplomat, po osvobození Rumunska se na několik měsíců stal ministrem zahraničí. Od roku 1950 stál čtvrt století v čele Rumunského národního výboru a nakonec se dožil pádu komunismu (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

I přes dobrou výchozí pozici Rumunského národního výboru se uvnitř něj brzy rozhořel spor mezi dvěma křídly, který se točil kolem osoby Nicolae Rădeska. Podle Cretziana a Vişoiana již pětasedmdesátiletý generál neměl dostatek sil pro náročné vyjednávání a cestování po světě. Pro řadu sponzorů výboru byl navíc nepřijatelný kvůli předválečnému působení v extrémně pravicových spolcích. Za generálem

67 Michal I. měl k dispozici částku okolo půl milionu švýcarských franků, musel tedy žít v nesrovnatelně skromnějších podmínkách než jeho otec Carol II., který utrácel státní miliony v přímořských letoviscích a o záležitosti exilu se nezajímal. Michal I. se proto se svým otcem odmítl v zahraničí setkat.

68 Viz RITIVOI, Andrea Deciu: Talking the (political) talk: Cold war refugees and their political legitimation through style. In: JOHNSTONE, Barbara – EISENHART, Christopher (ed.): *Rhetoric in detail: Discourse Analysis of Rhetorical Talk and Text.* Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishers 2008, s. 33–57.

naopak pevně stáli Coste a Gafencu. V létě 1950 se i přes varování Američanů a přímluvy Michala I. Rumunský národní výbor rozštěpil. Čtyři zakládající členové včetně Rădeska jej opustili a prakticky přenechali volné pole působnosti Constantinu Vişoianovi. Ten převzal předsednictví reorganizovaného výboru a s neutuchajícím elánem se pustil do boje na dálku s bukurešťským režimem. Díky výhodné finanční situaci mohl Rumunský národní výbor až do poloviny padesátých let působit mnohem nezávisleji na Výboru pro svobodnou Evropu než ostatní jmenované „národní výbory". Malý zájem krajanů o jeho činnost spolu s uvolňováním napětí mezi Západem a Východem však zákonitě vedly k útlumu Vişoianova kulturního, publikačního a osvětového snažení.[69] V čele výboru nicméně tento schopný organizátor setrval až do jeho rozpuštění na jaře 1975 a jako jeden z mála z poválečné generace exulantů se dožil i pádu komunismu. Zemřel v šestadevadesáti letech 4. ledna 1994. Dočkal se i král Michal I., jehož návštěvu v Rumunsku o Velikonocích 1992 si nenechaly ujít statisíce přihlížejících.

Litevci, Lotyši, Estonci

Předchozí stručný přehled byl věnován exilovým organizacím „velkých" národů (kromě Albánců), které díky podpoře americké strany disponovaly řadou nástrojů, jak o svých cílech informovat veřejnost. Jak s tímto privilegiem ten který „národní výbor" dokázal naložit, je již jiná věc.

Nesmíme však zapomínat ani na ostatní „porobené evropské národy", které byly hendikepovány svou výrazně menší početností nebo problematickým mezinárodním postavením a jejichž exilové reprezentace proto musely o své uznání na Západě bojovat. Exiloví zástupci národů Jugoslávie a pobaltských zemí si uvědomovali svou zranitelnost a nevýhody oproti ostatním. Pobaltí bylo za přihlížení Západu znovu připojeno k Sovětskému svazu, Titova Jugoslávie po roztržce se Stalinem představovala důležitého partnera na Balkáně pro Američany, a zejména Brity. „Separatistické" reprezentace jednotlivých národů Jugoslávie tedy měly jen minimální šanci na mezinárodní uznání.

Litevcům, Lotyšům a Estoncům bylo umožněno založit plnohodnotné „národní výbory", čerpat peníze ze zmrazených kont v amerických bankách a účastnit se zasedání ACEN, ovšem kvůli malému počtu pracovníků nepatřily aktivity těchto tří „národních výborů" mezi nejvýznamnější. Určitou výjimku tvořil Výbor pro svobodné Lotyšsko (*Latviešu brīvs konsilijs*), opírající se o silnou komunitu krajanů.[70] Vznikl v červenci 1951 díky úsilí předválečného velvyslance nezávislého Lotyšska ve Washingtonu Julijise Feldmanise a se skromným personálem o třech až šesti osobách upozorňoval na násilnou sovětizaci země. S tímto záměrem také vydával magazín *Latvijas Brivibai* (Za lotyšskou svobodu). Spíše než ve Spojených státech

69 Blíže viz UM, *IHRC*, f. ACEN Records 1953–72, b. 76, fol. 5.

70 Viz ZAKE, Ieva: *American Latvians: Politics of a refugee community.* New Brunswick (New Jersey), Transaction 2010, s. 89–125.

soustředil činnost ve Stockholmu, odkud důmyslnými trasami přes Balt pašoval informační brožury a literaturu do vlasti. Po kubánské revoluci a socialistických experimentech v dalších zemích Latinské Ameriky to byli především pobaltští exulanti, kdo v tisku varoval před přílišnou vstřícností k Sovětům. Sovětský Výbor státní bezpečnosti (KGB) na oplátku nasadil do nejvyšších míst exulantských komunit své agenty, kteří ve výborech rozdmychávali rozvratné tendence. Pobaltské exilové organizace byly sice obecně známy svou obdivuhodnou soudržností, nicméně zároveň v nich působilo několik osob, jež vyvolávaly názorové střety. Když agenti KGB navíc přilili olej do ohně v podobě zfalšovaných dokumentů či svědectví, výsledkem bylo několik vleklých krizí. Přispívala k nim problematická minulost některých osob. Mezi činovníky Výboru pro svobodné Lotyšsko patřil například major Vilis Hazners, za války velitel pořádkových oddílů, které se účastnily genocidy třiceti tisíc Židů. Ve Spojených státech byl v sedmdesátých letech souzen a pro nedostatek důkazů osvobozen.

Brožura o Estonsku z produkce ACEN (foto ze soukromého archivu autora)

Výboru pro svobodné Lotyšsko dlouhá léta předsedal Vilis Māsēns. Po pestré diplomatické kariéře od roku 1950 pracoval ve Spojených státech pro Mezinárodní červený kříž, v roce 1954 byl pověřen řízením přípravného výboru Shromáždění porobených evropských národů. Doplňoval ho Alfrēds Bērziņš, před válkou organizátor paramilitárních Lotyšských národních gard (*Aiszargi*), bývalý poslanec, ministr pro veřejné záležitosti a zahraničí. V exilu vešel ve známost jako editor periodika *Baltic Review* a zastával vedoucí funkce v několika organizacích amerických Lotyšů.

Pro pořádek uveďme jméno Vaclovase Sidzikauskase, profesí diplomata, který v letech 1952 až 1973 předsedal Výboru pro svobodnou Litvu (*Lietuvos laisvės komitetas*), a jeho zástupce Antanase Trimakase. Politik a filozof Leonhard Vahter byl předsedou Výboru pro svobodné Estonsko (*Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides*) a sekundoval mu Karl Selter, v letech 1938 a 1939 ministr zahraničí, spolu s Johannesem Klesmeetem, bývalým ministrem spravedlnosti, který spravoval ústředí estonských exilových organizací ve Stockholmu.

Zmínka o pobaltském exilu v této práci vychází z podobného časového údobí, v němž výbory svobodných Litevců, Lotyšů a Estonců působily vedle komitétů ostatních národů, z úzké kooperace s nimi, a především ze společného národního člen-

ství ve Shromáždění porobených evropských národů. Americké exilové organizace Rusů, Ukrajinců, Bělorusů a dalších etnik Sovětského svazu, s nimiž se srovnání také nabízí, vznikaly na poněkud rozdílných základech, a především v jiné době. Jejich výzkum pak vyžaduje specifický přístup a seznámení se zcela odlišnými prameny. Připomeneme-li jen ty nejvýznamnější, o činnosti Ukrajinského kongresu, Bělorusko-americké asociace či bělogvardějských spolků ve Spojených státech se zmiňuje celá řada studií věnujících se obecně fenoménu ruských, ukrajinských či běloruských exulantů.[71]

Srbové, Chorvaté, Slovinci

Specifickým případem poválečného exilu jsou Srbové, Chorvaté a Slovinci, tři z národů bývalé Jugoslávie. Na sedmdesát tisíc jugoslávských běženců se tísnilo v italských a rakouských táborech, celé roky bez nadějných vyhlídek na lepší život. Stejně tak političtí vůdci emigrace naráželi na odmítavý postoj západních velmocí angažovat se pro jejich věc. Pozici měli ztíženou také kvůli popularitě, které se Titovi komunisté, stále více se vzdalující linii Moskvy, doma těšili. Titova nesmírná autorita a aureola válečného hrdiny společně s vizí socialistické federace národů Jugoslávie legitimizovaly v očích většiny obyvatel nastoupený vývoj pod vedením komunistů. Zkorumpovaná parlamentní monarchie po roce 1918 i bratrovražedné boje mezi jugoslávskými národy za druhé světové války měly za následek především bídu a utrpení obyvatelstva. Osvoboditel Tito od roku 1945 sliboval lepší budoucnost a klerikální, agrární či liberální kruhy, které se zkompromitovaly v některém z předchozích režimů, neměly naději na úspěch. Jejich představitelům stejně jako bývalému králi Petaru II. nezbylo než odejít do exilu.

Komunistický režim zbavil Petara II. i zbytek dynastie Karadžordževičů majetku, občanských práv a provždy jim zakázal návrat do vlasti. Mladý monarcha s celým svým štábem přicestoval 27. dubna 1948 do Spojených států a pokoušel se zde navázat oficiální rozhovory s nejvyššími politickými kruhy. Považoval se za hlavního mluvčího Jugoslávců v exilu, avšak dominantní pozici převzaly jednotlivé národní proudy, které po osvobození už nepočítaly s návratem monarchie ani se soužitím v jednom státním celku a Petarovu autoritu odmítaly přijmout. Král se dostal do vážných finančních potíží a postupně rezignoval na veřejné aktivity. Zemřel 3. listopadu 1970 na cirhózu v americkém Denveru.

Nejpočetnější z jugoslávských exilů byl chorvatský. Jeho velkou část tvořili fašističtí ustašovci, které však západní státy většinou odmítaly přijmout. Útočiště nalezli především v Kanadě a Jižní Americe, kde žili v neustálých obavách ze zatčení a vyhoštění do Evropy. Ještě v osmdesátých letech se objevily případy, kdy členové bývalého Ustaši (Chorvatského revolučního hnutí) byli předáni jugoslávské justici.

71 Viz např. MAGOCSI, Paul R.: *The Russian Americans.* New York, Chelsea House 1989; HARDWICK WILEY, Susan: *Russian Refuge: Religion, Migration, and Settlement on the North American Pacific Rim.* Chicago, University of Chicago Press 1993.

Jistou výhodu měli exulanti z Chorvatské rolnické strany (*Hrvatska seljačka stranka* – HSS), kteří se od ustašovců hned v počátku distancovali. Jejich vůdce Vladko Maček navázal spolupráci s obdobnými exilovými stranami, v roce 1947 patřil k zakládajícím členům Mezinárodní rolnické unie. Exiloví Chorvati na svém druhém kongresu v únoru 1949 v Chicagu přijali rezoluci odsuzující fašismus a komunismus a zopakovali požadavek na vytvoření samostatného chorvatského státu, který by mohl se zbytkem Jugoslávie vytvořit konfederaci. Srbský exil však takový postup odmítal, protože se nechtěl zříci částí Bosny, a avizovaný společný postup se zadrhl. Mačkova skupina udržovala ve vědomí Chorvatů doma i v zahraničí ideu samostatného Chorvatska, ale přes čtyřicet let tato koncepce neopustila rovinu zbožných přání a úvah bez reálného základu.[72]

Petar II. (1923–1970) byl třetím a posledním jugoslávským králem. Před válkou pomohl zorganizovat prodemokratický převrat a po okupaci země uprchl do Británie, kde sloužil v RAF. V listopadu 1944 byl jugoslávským komunistickým parlamentem sesazen a poté žil převážně ve Spojených státech (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

Uvnitř srbské komunity existovalo několik znepřátelených křídel. Solidně fungující organizační strukturu dokázala v exilu vybudovat Zemědělská strana (*Zemljoradnička stranka*), vedená Milanem Gavrilovičem, prvním jugoslávským velvyslancem v Moskvě a posléze ministrem vlády. Vedle biskupů srbské ortodoxní církve ve Spojených státech se ve věci exulantů hodně angažoval také bývalý jugoslávský velvyslanec ve Washingtonu Konstantin Fotić. V roce 1947 byl na zakládajícím sjezdu v Chicagu zvolen předsedou Srbského ústředního národního výboru (*Srpski centralni narodni komitet*). V ostře sledovaném projevu označil Chorvaty za profašistické elementy a válečné štváče. Možná tím vyjádřil názor valné části srbského exilu, zároveň jej ale připravil o vlivného spojence. O dva roky později byla navíc v Ohiu založena Srbská národní rada (*Srpski narodni odbor*), která s výborem soupeřila o vliv mezi exulanty.[73]

72 Viz BOBAN, Branka: Vladko Macek u emigraciji: Od izlaska iz zemljedo odlaska u Sjedinjene Americke Države. In: *Journal – Institute of Croatian History* (Záhřeb), roč. 39, č. 1 (2007), s. 7–24.

73 Viz SINGLETON, Frederick Bernard: *A short history of Yugoslav peoples.* New York, Columbia University Press 1985, s. 207–236.

Ústřední postavou demokratického slovinského exilu byl křesťanský demokrat Miha Krek, za války předseda jugoslávské exilové vlády v Londýně, který byl komunisty v nepřítomnosti odsouzen k smrti. Založil početně malý Slovinský národní výbor (*Narodni odbor za Slovenijo*) a zůstával aktivní především v rámci Křesťanskodemokratické unie střední Evropy.

Závěrem

Exil se v mnoha ohledech podobá skleníkovému prostředí. Důležitější než funkce nebo zásluhy jsou mezilidské vztahy, tolerance a kompromis. Spory a nevyřízené účty z minulosti se snáze derou na povrch, a jak bylo zjevné zdaleka nejen v československém případě, mohou mít zhoubný vliv na fungování exilových organizací a celkovou atmosféru v exilové komunitě. Jako klíčová se ukázala role silných vůdců, schopných zkrotit odstředivé tendence a dostat k jednacímu stolu znesvářené tábory. Štěstí měla exilová společenství, pokud ukrývala ve svých řadách osobnosti, které se těšily všeobecné autoritě exulantů i zahraničních vlád a které také disponovaly dostatečnými finančními prostředky. Mohly si dovolit hrát úlohu nestranných soudců, urovnávat spory, popřípadě rozhodovat o personálních otázkách. Našel se

Vedoucí představitelé exilu ze zemí střední, východní a jihovýchodní Evropy: Polák Stanisław Mikołajczyk, Čechoslovák Petr Zenkl, Rus Alexandr Kerenskij, Bulhar Georgi Dimitrov, Maďar Ferenc Nagy a Chorvat Vladko Maček (foto z fondu „ACEN Records 1953–1972“, IHRC)

však někdo takový? Zčásti snad rumunský král Michal I. a bulharský Simeon II., kteří exilovým spolkům dlouhodobě pomáhali a čas od času se postavili do role mediátorů.

Obvyklí „vůdci exilu“ většinou nebyli skutečnými charizmatickými lídry, kolem nichž bylo možno se semknout, ale byli vnímáni jako ochránci určitých tradic, jako symboly minulých pořádků, svržených komunisty. Například předseda Rady svobodného Československa Petr Zenkl vystupoval jako nekompromisní zastánce idejí humanitního socialismu a čechoslovakismu, pokračující v linii Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše. V bojích s politickými oponenty v exilu o udržení tohoto směru obětoval mnohé a možná zbytečně vyčerpával síly a prostředky, které se daly využít na jiné, mnohem důležitější úkoly. Přitom masarykovské tradice se stávaly stále abstraktnějším pojmem a mladším generacím Čechoslováků doma i v exilu často už moc neříkaly. Připomínat a oživovat je v povědomí exulantů bylo chvályhodným posláním, nicméně prosazovat je nadále jako ústřední politický program exilu ve druhé polovině 20. století se ukázalo jako kontraproduktivní a dlouhodobě neudržitelné. Po srpnu 1968 se na Západě objevila nová exulantská vlna, která první republiku ani nezažila a nostalgické vzpomínání na ni odmítala. Nebyl to samozřejmě pouze případ Čechoslováků. Někteří rumunští stoupenci Michala I. zůstávali zakopáni v pozicích nekritického obdivu k monarchii, politici jako Georgi Dimitrov nebo Ferenc Nagy zase na půdě Mezinárodní rolnické unie oslavovali ideologii agrarismu, byť v poválečném světě již nemohla najít uplatnění.

Význam exilové politiky tak nespočíval v originalitě programu a myšlenek ani v reálném dopadu jejích činů na mezinárodní scénu a vývoj studené války. Sloužila spíše pro udržení národního uvědomění spoluobčanů, kteří uprchli před komunistickým režimem a nalezli nový domov v západních zemích. Americké vládě, která exilové politické reprezentace zdaleka nejvíce finančně podporovala, pak v letech největšího napětí mezi oběma mocenskými bloky prokazovaly užitečnou službu, když hlasitě burcovaly proti Sovětskému svazu a jeho evropským satelitům – a leckdy možná také posloužily k odvedení pozornosti světové veřejnosti od ne zcela čistých zahraničněpolitických manévrů Bílého domu. Projevy a cesty exilových politiků dráždily vlády i tajné služby za železnou oponou a přiživovaly naděje „porobených národů“, že není vše ztraceno a komunistická moc jednoho dne musí padnout. Že se tak stane až za dlouhá čtyři desetiletí, nikdo ze zakladatelů exilových „národních výborů“ ani z amerických iniciátorů Výboru pro svobodnou Evropu nemohl tušit.

Význam exilových organizací postupně upadal a jejich představitelé se vytráceli do ústraní. S odstupem času archivy vydávají cenná svědectví o jejich činnosti, o tom, jak se upřímně obětovali pro vzdálené, ne-li nesplnitelné cíle. Mnozí se k odchodu za hranice odhodlali ve zralém či důchodovém věku. Bez finančního zajištění a znalosti jazyka se náhle ocitli v neznámém prostředí, museli bojovat s nepřízní osudu o holou existenci, překonat bolestnou ztrátu domova, rodiny a přátel, začít nový život. Jako upřímní vlastenci a lidé toužící po svobodě nejen pro sebe, ale pro celý národ, však neztráceli vůli. Pouštěli se do předem prohraných bitev, zakládali organizace bez reálného vlivu, trávili čas na nekonečných schůzích, kde se s politickými protivníky handrkovali o pofiderní funkce.

Poválečná exilová historie Čechoslováků, Maďarů nebo Poláků patří k mimořádně zajímavým tématům, kterým v posledních letech začíná být po zásluze věnováno více pozornosti. V Rumunsku, Albánii či zemích bývalé Jugoslávie tomu zatím tak není a exil je tam stále považován za jakousi okrajovou kuriozitu historie. Třeba v případě jugoslávských, respektive srbských, chorvatských a slovinských demokratických exulantů, kteří mohli hovořit jedním hlasem a jednou řečí, ale přitom se myšlenkami ubírali zcela jinými směry, se však jedná o tak pestré a dramatické osudy, že je zřejmě jen otázkou času, kdy si jich blíže povšimnou historici či publicisté a seznámí s nimi veřejnost. Archivy ve Washingtonu D.C., New Yorku, Ohiu, Chicagu, Kalifornii, Minnesotě, Paříži, Londýně, Stockholmu a jinde ve světě stále ukrývají mnoho klíčových dokumentů, které mladším generacím umožní pochopit dějiny evropských národů ve 20. století i z pohledu těch jejich příslušníků, kteří je zčásti prožívali za hranicemi vlasti. Současně napomohou rozvoji „exilových studií" jakožto svébytné historické disciplíny.

Jejich předmět se ovšem zdaleka nevyčerpává zde načrtnutými osudy poválečných protikomunistických exilů ze střední, východní a jihovýchodní Evropy. Dlouhodobý odborný zájem je upřen na problematiku „bělogvardějských" (*White Russians*) uprchlíků před bolševickou revolucí, a zejména protinacistického a protifašistického exilu ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století. Ani současnost bohužel není na podobné dramatické příběhy méně bohatá. Tibetský exil v Indii, íránský ve Francii, kubánský na Floridě, početná severokorejská komunita v Jižní Koreji či zoufalé bloudění pronásledovaných etnik v Africe za novým domovem – to a mnohé další jsou aktuální problémy mezinárodního dění, které nalézají výraznou odezvu v historii, politologii, etnografii i kultuře. Protikomunistický exil z Východu se dočkal konce pádem železné opony. Exily 21. století na své završení stále čekají.

Pamětní medaile vyražená v roce 1964 k desátému výročí založení ACEN